

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ผู้ศึกษาได้ศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. แนวคิดที่เกี่ยวข้อง
 - 1.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน
 - 1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
 - 1.3 แนวคิดเกี่ยวกับป่าไม้และการอนุรักษ์ป่าไม้
2. ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่
3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
4. กรอบแนวคิดในการวิจัย

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

1. แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

1.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน

1.1.1. มีผู้รู้ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ดังนี้

จากรุวรรณ ธรรมวัตร (2538 : 1) กล่าวว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคม ซึ่งได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคล หรือทรัพยากรความรู้ก็ได้ ทรัพยากรบุคคลที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญา ได้แก่ ชาวนาที่ประสบความสำเร็จในการผลิต พระภิกษุที่เป็นศูนย์รวมศรัทธาของชุมชน ศิลปินพื้นบ้านที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ผู้ทรงคุณวุฒิของหมู่บ้านที่เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ทรัพยากรความรู้ ทรัพยากรท้องถิ่นแต่ละแห่ง อาจเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนหรือเป็นสากลที่หลาย ๆ ถิ่นมีคล้ายกันก็ได้ ภูมิปัญญาชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่น เกิดจากการที่ชาวบ้านแสวงหาความรู้เพื่อเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติทางสังคม ที่จำเป็นในการดำเนินชีวิต ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและวิถีชีวิตของชาวบ้าน

ในอดีตชุมชนเคยมีปัญหาเรื่องความรู้สำหรับบริหาร และแก้ปัญหาหลากหลายที่เกิดขึ้น โดยมีการป้องกันรักษามิให้เกิดขึ้น หรือมีทางแก้ไขปัญหาที่กำลังจะเกิด

ขึ้นที่ยังไม่รุนแรงไว้ก่อนจนดูคล้ายกับว่าชุมชนชนบทเกือบจะไม่เคยมีปัญหามาก่อนเลย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความยากจน ปัญหาการแก่งแย่งทรัพยากร รวมทั้งความไม่ปลอดภัย ไม่สงบสุขของสังคม เป็นต้น

ปัญญาอันเป็นความรู้ในการแก้ปัญหา เรียกว่า “ภูมิปัญญา” หมายถึง ความรู้ของแผ่นดินเป็นความรู้ที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม และ มีการพัฒนาสืบสานกันมาอย่างต่อเนื่องเพื่อแก้ไขปัญหามุมชน โดยมีโครงสร้างของ องค์การชุมชนต่าง ๆ เป็นแหล่งรองรับความรู้เหล่านี้ไว้ เพื่อให้คนในชุมชนอนุรักษ์ไว้เป็น ภูมิปัญญาไทย

ภูมิปัญญาไทยนอกจากเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ของคนกับสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังเกิดจากปัญญาทางพระพุทธศาสนาที่ถูกกฤษณะบุตรของไทยได้ศึกษาและรับคำปรึกษาจาก สถาบันสงฆ์มาผสมผสานเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตอีกด้วย โดยเป็นรากฐานของวัฒนธรรม และการศึกษาที่ประกอบด้วยองค์ความรู้ 3 ประการ อันได้แก่ องค์ความรู้เกี่ยวกับจิตสำนึก องค์ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการ องค์ความรู้เกี่ยวกับเทคนิควิธี ถือว่าเป็นภูมิปัญญา ที่มีองค์ประกอบของความรู้อย่างสมดุลในการแก้ปัญหาต่าง ๆ

สุรพงษ์ จวิกดิ์ (2541 : 4 – 6 ; อ้างอิงมาจาก จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2531 : 25) ได้กล่าวถึง กระบวนการศึกษาของชุมชนว่า เป็นระบบของการเรียนรู้ร่วมกัน ด้วยวิธีการปฏิบัติ คิด พูดและทำออกมาเป็นกระแสทั้งความคิดและพฤติกรรม ซึ่งต้องมี โครงสร้างระดับต่าง ๆ ของสังคมชนบท เป็นที่ตั้งและกำเนิดกระแสของความรู้เหล่านี้ เช่น โครงสร้างของครอบครัวที่มีการอบรมสั่งสอนบุตรอย่างต่อเนื่อง โครงสร้างของเครือข่าย ซึ่งมีการพบปะสังสรรค์แลกเปลี่ยนพูดคุยแสดงความคิดเห็นอย่างสม่ำเสมอ โครงสร้างของ สถาบันสงฆ์ที่เปรียบเสมือนครูบาอาจารย์ของทุกคน โครงสร้างสภาอาวุโสของคนในหมู่บ้าน ที่สำหรับไกล่เกลี่ยประนีประนอมแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งและตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ของ หมู่บ้าน โครงสร้างขององค์กรระดับหมู่บ้าน หรือระดับองค์กรเครือข่ายที่ชาวบ้านเลือกขึ้นมา เพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เช่น การจัดการทรัพยากรน้ำในภาคเหนือ เป็นต้น โครงสร้างที่ปรากฏเหล่านี้ จะเป็นตัวสร้างกระแสปัญญา บทบาท หน้าที่ อำนาจ สิทธิ ประโยชน์ต่าง ๆ ของทุกคนในชุมชนให้เป็นไปอย่างยุติธรรมยั่งยืน และมีความสุข

การสืบสานภูมิปัญญา เป็นการถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่ของคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีก รุ่นหนึ่งเป็นการสืบต่อความรู้ที่บรรพบุรุษได้สั่งสมเรียนรู้ และปรับปรุงจากระบบการ ปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเปลี่ยนแปลงและหมุนเวียนไปตามกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติ

ให้สอดคล้องกับการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืนและเป็นสุข ตราบใดที่สังคมยังมีการสืบสาน ภูมิปัญญาที่ได้จากการสะสมความรู้มาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน สังคมนั้นย่อมมีอารยธรรมและ มีความเจริญอย่างต่อเนื่องไปเรื่อยๆ แต่ถ้าสังคมนั้นขาดการสืบสานภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ดั้งเดิม ที่กำหนดอย่างสอดคล้องระหว่างชีวิตและธรรมชาติ ณ ที่นั้น แต่ได้รับเอาภูมิปัญญา หรือวัฒนธรรมใหม่ ๆ เข้ามาโดยมองเพียงว่าเป็นความทันสมัยเหมาะสมกับกิเลสเบื่องลี้ก ของตัวเอง โดยปราศจากการไตร่ตรองถึงความถูกต้องแล้ว สังคมนั้นก็จะแตกสลายไปสู่ ความเป็นตัวใครตัวมันในที่สุด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าสังคมนั้นเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็น ปัจเจกมากขี้นนั่นเอง

สุรพงษ์ จวิกัต์ (2541 : 6-7 ; อ้างอิงมาจาก เสรี พงศ์พิศ. 2529 : 28)

ได้กล่าวถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านว่า เป็นเรื่องของชาวบ้านรุ่นหนึ่งถ่ายทอดสู่ ชาวบ้านอีกรุ่นหนึ่งด้วยวิธีการหลากหลาย เช่น การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็กโดย การละเล่น การเล่านิทาน เป็นต้น การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่โดยการถ่ายทอด โดยตรงหรือโดยพิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละท้องถิ่นต่าง ๆ นับว่าเป็น กระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไปตามธรรมชาติของแต่ละชุมชน

ความรู้ของชาวบ้านที่สืบสานกันมานั้น มิใช่ความรู้เล่น ๆ ประเภทรู้ไว้ใช้ว่า ใส่ป่าแบกหาม โดยปราศจากการนำมาใช้แต่อย่างใด แต่ความรู้ชนบทที่ถ่ายทอดจากคน รุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นต่อไปกลับไปสู่ความเจริญมากขึ้นนั่นเอง เช่น ความรู้ในการสร้างที่อยู่อาศัย การปลูกสร้างบ้านเมือง การประกอบอาชีพเกษตรกรรม ประมง หรือล่าสัตว์ การจัด ระเบียบชุมชน การจัดระเบียบทรัพยากรที่ต้องใช้ร่วมกัน เช่น ดิน น้ำ ป่า การหัตถกรรม ศิลปะ จารีต ประเพณี ตลอดจนวิถีคิดอย่างถูกต้องที่เรียกว่าคิดชอบ เป็นต้น ความรู้ ดังกล่าวนี้ถูกถ่ายทอดพร้อมกับการมอบบทบาทหน้าที่อำนาจและสิทธิประโยชน์ ตาม กระบวนการเรียนรู้ แบบคิด พุด ทำพร้อมกันไปผู้เรียนจึงเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับความรู้ เหล่านี้และพร้อมที่จะแก้ปัญหาด้วยตัวของตัวเองเมื่อเกิดปัญหาขึ้นในอนาคต

กระบวนการนี้เป็นกระบวนการเรียนรู้และสืบสานความรู้ของชุมชนจาก พ่อแม่ไปสู่บุตรหลาน จากเครือญาติและชุมชนไปสู่ชุมชน ความรู้ที่ถ่ายทอดนี้ถูกกลั่นกรอง ครั้งแล้ว ครั้งเล่าโดยอาศัยหลักการของพระพุทธศาสนาอันลึกซึ้งซึ่งปรับให้ง่ายเท่าที่ทุกคนจะ เข้าใจ และปฏิบัติได้เป็นรากฐาน ความรู้ดังกล่าวจึงไม่ใช่ความรู้อย่างคร่าว ๆ ตามที่รัฐเป็น ผู้กำหนดมาจากส่วนกลางและกระบวนการสอนก็มักจะเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เป็น การปฏิสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ รวมทั้งจุดมุ่งหมายของ

การเรียนรู้ก็มีไว้เพียงเพื่อประกอบอาชีพหรือ บริโภคนิยมอย่างปัจจุบันเป็นความมุ่งหมายเพื่อความสงบสุขอย่างยั่งยืน ซึ่งความหมายที่แท้จริงคือ การปราศจากปัญหาอันเป็นความทุกข์ตลอดกาลนั่นเอง

ป่าไม้ที่แทบจะโล่งเตียน ดินที่แห้งแตกกระแหง น้ำเค็มและดินเค็มที่เพิ่มมากขึ้น แม่น้ำลำคลองแห้งขอดตื้นเขินและเน่าเสียทำให้สิ่งที่เรียกว่า "การพัฒนามาถึงทางตัน" นี้คือจุดหักเหที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ บทเรียนที่ยาวนานกว่าสามสิบปี ทำให้ชาวบ้านเริ่มหาทางตั้งหลักใหม่ บางคนเรียกว่า "กลับลำ" กลับย้อนมองไปหาอดีตมองระบบคุณค่าดั้งเดิมโดยเฉพาะสิ่งที่เรียกว่า "การพึ่งตนเอง" และชาวบ้านเริ่มพบพลังของตนเองอีกครั้งหนึ่ง พลังที่มาจากวัฒนธรรมพื้นฐานนั่นเอง

พลังนี้ประกอบด้วย การหาทางทำมาหากินให้ได้ คือ เน้นการเกษตรเพื่อเลี้ยงครอบครัวเป็นหลักที่เหลือจึงนำไปขายเป็นการลดค่าใช้จ่ายเพิ่มรายได้ทางหนึ่ง เริ่มขุดบ่อเลี้ยงปลา เลี้ยงสัตว์และปลูกพืชผักต่าง ๆ เริ่มรวมกลุ่มทำกิจกรรม ประยุตต์ประเพณีเพื่อการพัฒนาหมู่บ้าน เช่น นิ พิธีบวชต้นไม้ การสืบชะตาแม่น้ำเพื่อรักษาป่าและต้นน้ำลำธาร เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างหมู่บ้านต่างหมู่บ้านต่างถิ่นเกิดเครือข่ายชาวบ้านและองค์กรชาวบ้านที่สร้างความเป็นญาติทางวัฒนธรรม เพื่อการพึ่งพาอาศัยกันขึ้นในทางเศรษฐกิจและสังคม วัฒนธรรมดูจะเป็น "อาวุธคนยาก" ขึ้นเดียวที่ยังเหลืออยู่เพื่อฟันฝ่าปัญหาการดำรงชีวิต และการคงอยู่อย่างมีเอกลักษณ์ในสังคมยุคใหม่

กระบวนการพัฒนาที่กำลังพลิกผันจากกระแสหลักมาสู่ "พื้นบ้าน" ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการสนับสนุนจากกลุ่มบุคคลภายนอกหมู่บ้าน โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการจำนวนหนึ่งทำให้ "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" กลายเป็นคำหลักในกระบวนการพัฒนาของกระแสพื้นบ้านนี้

กระแสดังกล่าวเป็นความพยายามที่จะประสานระหว่างกระบวนการพัฒนาดั้งเดิมมีวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นแกนกับกระบวนการทัศน์ใหม่ที่มีวิทยาศาสตร์เป็นหลักเข้าด้วยกัน การค้นหาภูมิปัญญาและปราชญ์ชาวบ้านเป็นการเข้าไปเสริมพลังชาวบ้านในกระบวนการไปสู่การพึ่งตนเองของพวกเขา เสริมข้อมูลและภูมิคุ้มกันเพื่อให้พวกเขาตัดสินใจและดำเนินงานได้อย่างเป็นตัวของตัวเอง และเพื่อเผยแพร่ให้กว้างไกลออกไปสู่ชาวบ้านอื่น ๆ ขณะเดียวกันเป็นการเสริมพลังสนับสนุนจากสาธารณชนและคนในสังคมใหม่ทั้งหลาย ให้เห็นคุณค่าที่แท้จริงของภูมิปัญญาเหล่านั้น เห็นบริบททางวัฒนธรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์

เห็นมิติอันลุ่มลึกกว่าสิ่งที่ปรากฏหรือที่ถูกมองจากสายตาของคนในกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ (สุรพงษ์ จวีร์ภักดี. 2541 : 7 ; อ้างอิงมาจาก เสรี พงศ์พิศ. 2529 : 145)

1.1.2 ลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน มี 2 ลักษณะที่เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำรงชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน ลักษณะที่เป็นรูปธรรมเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร ทัศนกรรม ศิลปะ ดนตรีและอื่น ๆ ภูมิปัญญาเหล่านี้สะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกันคือ

- 1) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ
- 2) ความสัมพันธ์กับคนอื่นที่ร่วมกันในสังคมหรือชุมชน
- 3) ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัส

ได้ทั้งหลาย

ทั้ง 3 ลักษณะนี้คือสามมิติของเรื่องเดียวกัน คือ วิถีชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตอย่างมีเอกภาพ เหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำรงชีวิตของชาวบ้าน (เสรี พงศ์พิศ. 2529 : 145 –146)

1.1.3 องค์ประกอบของภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาที่แท้จริงนั้นเกิดจากกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาสร้างภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องจนเกิดสิ่งที่เรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ประกอบด้วยความรู้สำคัญ 3 ประการคือ (ปกรณัม จริงสูงเนิน. 2536 : 6)

- 1) ความรู้ที่รับผิดชอบต่อส่วนรวมโดยเป็นความรู้ที่ขจัดความเห็นแก่ตัวหรือตัวใครตัวมัน แล้วก่อให้เกิดความรู้สึกที่ยึดเหนี่ยวความเป็นชุมชนให้ร่วมกันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น
- 2) ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการชุมชนเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ อย่างเป็นพลังและประสิทธิภาพสูงขึ้น โดยเป็นความรู้เกี่ยวกับการกำหนด จัดองค์กร บทบาท หน้าที่ สิทธิ อำนาจ กฎ ระเบียบชุมชน วัฒนธรรม ประเพณี ที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความสำนึก ความรับผิดชอบชุมชนยิ่งกว่าการตั้งอยู่บนรากฐานของผลประโยชน์
- 3) ความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีหรือเทคนิควิธีการต่าง ๆ ในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเหมาะสมแต่ละท้องถิ่นและอยู่บนรากฐานของความสำนึกรับผิดชอบที่ดีงามต่อชุมชนสิ่งแวดล้อมนั้น และกระบวนการที่จะทำให้เกิดภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำมีกระบวนการที่สำคัญอยู่ 3 กระบวนการดังนี้

3.1) การเรียนรู้ เป็นกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ เกิดขึ้นจากศักยภาพของชาวบ้านในการแสวงหาทางรอดต่อสภาพปัญหาที่รุมเร้าอยู่ โดยมีผู้นำหรือปราชญ์ชาวบ้านที่มีความสามารถในการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลอง และสรุปบทเรียนจากภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอก

ส่วนความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติ หมายถึง ระบบการจัดการแหล่งน้ำในชุมชนภาคเหนือที่เรียกว่าระบบเหมืองฝาย เนื่องจากภูมิประเทศทางภาคเหนือเต็มไปด้วยภูเขาและสายน้ำลำธารมากมาย ชาวบ้านจึงได้สร้างฝายกั้นน้ำให้เอ่อล้นขึ้นมา และปล่อยให้ไหลตามลำเหมืองเข้าที่นา ทุกปีก่อนเริ่มฤดูการเพาะปลูกชาวบ้านจะร่วมกันซ่อมแซมฝายและขุดลอกลำเหมือง (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, 2533 : 23) โดยอาจกล่าวได้ว่า ชุมชนมีความรู้ความเข้าใจ สังเกตถึงสภาพของชุมชน และได้ใช้ความรู้ สติปัญญาในการจัดการทรัพยากรจนเกิดเป็นความรู้ที่กระทำสืบต่อกันมา

3.2) การสั่งสมความรู้ เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเรียนรู้ และการสั่งสมความรู้เกิดได้ด้วยเหตุผล 2 ประการคือ การสั่งสมด้วยตนเองโดยเรียนรู้จากประสบการณ์ในชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคม อีกทางหนึ่งคือ มีผู้ถ่ายทอดให้ในรูปของวัฒนธรรม ประเพณีและวิถีการดำรงชีวิต ความรู้จะถูกสะสมไว้ในตัวคนคนหนึ่งเรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน และจะถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง วัฒนธรรมอันสะท้อนถึงภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ป่าของชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยง สรุปโดยย่อได้ว่า ชาวเขามีระบบการใช้ที่ดินเป็นการทำนาขั้นบันได และการทำไร่หมุนเวียน โดยมีการกั้นพื้นที่ป่ารอบๆ หมู่บ้านไว้เป็นป่าธรรมชาติและป่าต้นน้ำ (กองบรรณาธิการ, 2536 :13)

นอกจากนี้ยังมีระบบความรู้และศักยภาพของประชาชนที่เป็นรากฐานของวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำคือ ระบบเหมืองฝายที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการผลิต การตัดสินใจทางการเกษตร การจัดการที่ดินที่มีการเฉลี่ยผลประโยชน์ และหน้าที่อย่างเป็นธรรม มีกฎเกณฑ์ในการปันน้ำที่ต้องคำนึงถึงคุณภาพดิน ทิศทางแสง ชนิดพืชที่ปลูก ระดับสูงต่ำของแปลงนา เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้จะเป็นตัวกำหนดขนาดของท่อน้ำที่เข้านา (สหทยา วิเศษ, 2540 : 32 ; อ้างอิงมาจาก ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2539 : 10)

จะเห็นได้ว่าความรู้ดังกล่าวได้ถูกส่งสมมาจากประสบการณ์ และได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษผ่านการลงมือปฏิบัติ และปรับให้ใช้ได้ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นและสอดคล้องกับระบบนิเวศ ภูมิปัญญาที่ส่งสมมานี้สามารถนำไปใช้ในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติและการดำรงเผ่าพันธุ์

3.3) การถ่ายทอดและกระจายความรู้ การถ่ายทอดและกระจายความรู้หรือภูมิปัญญาในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยผ่านความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผีและการผลิต วิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกันไม่ได้มีการเขียนบันทึกไว้อย่างเป็นลายลักษณ์อักษรแต่มีผู้ที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาเรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้านได้สืบสานภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน

เสรี พงศ์พิศ (2536 : 151) ได้กล่าวถึง วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาว่าการถ่ายทอดภูมิปัญญามีวิธีการหลายรูปแบบ เช่น วิธีการบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น รวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษ ก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด ในแต่ละครอบครัวจะมีการจัดระบบงานและความรับผิดชอบให้กับครอบครัวแต่ละคน ผู้ชายจะทำงานที่ใช้แรงงานหนักและเสี่ยงภัยสูง เช่น ล่าสัตว์ ตัดไม้ ขุดดิน ไถนา ในขณะที่ผู้หญิงจะทำงานตำข้าว ผัดข้าว หุงหาอาหาร การปักดำ การเก็บเกี่ยว ถักทอ คนเฒ่าคนแก่ก็มีหน้าที่ในการให้คำปรึกษา เลี้ยงดู อบรมสั่งสอนจริยธรรมและถ่ายทอดคุณค่ารวมทั้งวิชาความรู้ของชุมชนที่สืบทอดกันมาให้กับเด็ก พ่อ แม่ และญาติพี่น้องมีฐานะเป็นครูของลูกหลาน โดยวิธีการถ่ายทอดแบบ “พาทำ” คือ การนำปฏิบัติ

การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้ การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้หรือภูมิปัญญาในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ โดยมากจะเป็นการประยุกต์จากวัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็น คือ การประยุกต์ตัวคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ในซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจที่ละเอียดอ่อนเกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเอง

อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นกระบวนการสะสมภูมิความรู้ในทุกรูปแบบของชาวบ้านจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เพื่อให้มีชีวิตอยู่ได้โดยสอดคล้องกับธรรมชาติ ในแต่ละท้องถิ่นก็จะมี ความแตกต่างกันไปตามวัฒนธรรมและประเพณีของท้องถิ่น

เป็นลักษณะของความสัมพันธ์ภายในของชาวบ้านเอง ถึงแม้จะประสบกับอุปสรรคและปัญหา ชาวบ้านก็จะหาทางออกด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่เกิดจากการเรียนรู้ในภูมิปัญญาที่ผ่านมา

ปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวของกระแสชุมชนในการฟื้นฟู "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" มีหัวใจอยู่ที่ผู้นำ ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน นักคิดของชุมชนที่เราเรียกว่า "ผู้ทรงภูมิปัญญา" บุคคลเหล่านี้เริ่มกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยตนเองทั้งในระดับครอบครัวและระดับชุมชน เป็นกิจกรรมแก้ปัญหามีภูมิปัญญาเป็นความคิดนำในการปฏิบัติ ความสำเร็จของกิจกรรม เริ่มต้นที่ระดับบุคคล ชุมชน จนเป็นที่ยอมรับของสังคมและนำมาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาในปัจจุบัน เช่น การใช้ยาสมุนไพรควบคู่กับการแพทย์สมัยใหม่ การนำหลักวงเกษตรหรือพุทธเกษตรมาเป็นทางออกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น ดังนั้นเพื่อให้การพัฒนาชนบทเป็นไปอย่างราบรื่น นักพัฒนาทั้งหลายจึงไม่ควรที่จะมองข้ามภูมิปัญญาชาวบ้านแต่ควรจะนำมาประยุกต์ทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้าน และภูมิปัญญาสมัยใหม่เพื่อพัฒนาชนบทต่อไป

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

มีนักวิชาการได้ให้ความหมายทรัพยากรธรรมชาติและการอนุรักษ์

Rajabhat Mahasarakham University

ทรัพยากรธรรมชาติไว้แตกต่างกัน ดังนี้

ทวี ทองสว่าง (2525 : 2) กล่าวไว้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่ปรากฏอยู่ตามธรรมชาติหรือเกิดขึ้นเอง ซึ่งอำนวยความสะดวกแก่มนุษย์ และสภาวะธรรมชาติด้วยกันเอง

นิวัติ เรืองพานิช (2539 : 12) กล่าวไว้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ช่วยอำนวยความสะดวกในทุก ๆ ด้านของมนุษยชาติ

สมนึก อ่องเอิม (2519 : 12-14) กล่าวไว้ว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นเรื่องสำคัญ ซึ่งจะสำเร็จลงได้จะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่าย จะเกิดได้ด้วยวิธีการให้การศึกษาและความรู้ (Education and information) ตลอดจนสร้างทัศนคติที่ดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติแก่ประชาชนทุกคน มีความรักความหวงแหน เห็นความสำคัญและความจำเป็นในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติมีบทบาทสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมวลมนุษยชาติและประเทศชาติ ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่คอยอำนวยความสะดวกในทุก ๆ ด้านของมนุษยชาติ จะเห็นได้ว่าประเทศใดที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์และประชาชนรู้จักหลัก วิธีการอนุรักษ์หรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้น ๆ

อย่างชาญฉลาดในเชิงการอนุรักษ์แล้ว ประเทศนั้นมักจะประกอบไปด้วยประชาชนที่มั่นคง สมบูรณ์มีความเป็นอยู่สุขสบาย

ประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์เป็นอู่อ่าวอู่น้ำ แต่ถ้าประชาชนยังใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่ประหยัด และขาดหลักการอนุรักษ์แล้วอนาคตของประเทศไทย ก็ตกอยู่ในฐานะที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง

ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และสิ่งทีว่ นั้นมนุษย์สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ พืชหญ้า สัตว์ป่า แร่ธาตุ พลังงาน และกำลังงานมนุษย์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ เป็นต้น

สุรพงษ์ จวิกดิ์ (2541 : 22 ; อ้างอิงมาจาก นิวัติ เรืองพานิช . 2538 : 61) ได้ให้ความหมาย การอนุรักษ์ว่า หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด และประหยัด โดยใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด รวมทั้งกระจายการใช้ประโยชน์ให้เกิดแก่มหาชนโดยทั่วถึง กันด้วย ทั้งนี้จะต้องเข้าใจว่าการอนุรักษ์ไม่ได้หมายถึง การเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉยๆ แต่จะ ต้องทำนุบำรุง และนำทรัพยากรมาใช้ให้ถูกต้องเหมาะสมตามกาลเทศะ (Time and space) และพยายามให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมให้น้อยที่สุดด้วย

การใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด (Maximum benefit) จำเป็นจะต้องใช้ ทรัพยากรธรรมชาติให้ถูกต้องเหมาะสมตามกาลเวลาและสถานที่ การใช้ประโยชน์อาจจะเป็น การใช้ประโยชน์โดยตรงหรือโดยอ้อมก็ได้ ปัจจุบันมักเกิดปัญหาขึ้นระหว่างการอนุรักษ์และ การพัฒนา ซึ่งความจริงน่าจะมีทางเลือกที่ร่วมกันได้ หากผู้ที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ที่มองการณ์ไกล ให้ความสำคัญต่อทรัพยากรทุกประเภทอย่างเท่าเทียมกัน และด้วยความบริสุทธิ์ใจ โดยคำนึง ถึงประโยชน์ของมหาชนเป็นที่ตั้ง รวมทั้งยอมรับความจริงถึงขอบเขตจำกัดของระบบธรรมชาติ ที่มีต่อการพัฒนาก็เชื่อว่าผลดีจะเกิดแก่ประเทศชาติในที่สุด

แต่ความเป็นจริงที่ว่า เราไม่สามารถใช้ประโยชน์ทรัพยากรชนิดหนึ่งโดยไม่ให้ กระทบต่อทรัพยากรชนิดอื่นได้ ดังนั้นจึงควรที่จะพิจารณาตัดสินใจว่า ควรจะได้ใช้แต่ละ ประเภทในสัดส่วนที่เหมาะสมอย่างไร จึงจะเกิดประโยชน์สูงสุดและเกิดผลกระทบต่อ ทรัพยากรอื่นๆ น้อยที่สุด และการใช้ทรัพยากรอย่างหนึ่งบนความหายนะของทรัพยากรอื่น ๆ เป็นสิ่งที่ไม่ควรทำอย่างยิ่ง

ในการวางแผนจัดการทรัพยากรอย่างชาญฉลาดนั้น จะต้องไม่แยกมนุษย์ ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคม หรือวัฒนธรรม หรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เพราะว่า

วัฒนธรรมและสังคมของมนุษย์ได้พัฒนาตัวเองมาพร้อม ๆ กับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของสังคมนั้นๆ กล่าวโดยทั่วไป การอนุรักษ์ถือได้ว่าเป็นทางแห่งการดำเนินชีวิต เพราะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคมไม่เฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งแต่ทุกๆ อย่างรวมกันซึ่งมีบทบาทต่อชีวิตมนุษย์เป็นอันมาก (สุรพงษ์ ฉวีภักดี. 2541 : 23 ; อ้างอิงมาจาก นิวัติ เรื่องพานิช. 2539 : 145)

นโยบายของรัฐบาลในปัจจุบันเป็นยุคที่ตื่นตัวเรื่อง การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าต้นน้ำลำธาร รัฐบาลเปลี่ยนแปลงนโยบายเน้นด้านอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ดังนั้น นโยบายที่เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริงและเคารพภูมิปัญญาชาวบ้าน จึงเป็นสิ่งที่ถูกต้องและอาจกล่าวได้ว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนให้มากที่สุด และใช้ได้เป็นเวลานานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย

จากการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน และแนวความคิดในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังเกิดจากปัญญาทางพระพุทธศาสนาเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน โดยการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน เพื่อสืบสานภูมิปัญญาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ด้วยวิธีการที่หลากหลาย เช่น การละเล่น นิทาน พิธีกรรม กฎ ระเบียบ ข้อบังคับต่าง ๆ ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นก็จะแตกต่างกันออกไป กระบวนการพัฒนาที่กำลังพลิกผันมาสู่กระแส "พื้นบ้าน" เป็นผลมาจากการสนับสนุนจากบุคคลภายนอกหมู่บ้านทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ เพราะทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้มีบทบาทสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษยชาติ ดังนั้นจึงควรที่จะใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดและเห็นคุณค่าโดยอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีอยู่ ทั้งนี้เพื่อให้สูญเสียทรัพยากรให้น้อยที่สุดแต่ใช้ประโยชน์ได้คุ้มค่าที่สุด

1.3 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้และการอนุรักษ์ป่าไม้

1.3.1 ลักษณะโดยทั่วไปของป่าไม้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีขนาดกว้างใหญ่ครอบคลุมพื้นที่ 1 ใน 3 ของประเทศ และการที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะทางด้านภูมิประเทศ ภูมิอากาศและความสูงจากระดับน้ำทะเลที่แตกต่างกัน ทำให้พืชพรรณธรรมชาติมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปด้วย

(เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ. (บรรณาธิการ) 2536 : 28) และนักวิทยาศาสตร์ได้แบ่งชนิดของป่าไม้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือดังนี้

1.3.2 ประเภทของป่าไม้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แยกประเภทได้ดังนี้

1) ประเภทป่าไม้ไม่ผลัดใบ ป่าประเภทนี้มีประมาณ 20 เปอร์เซ็นต์ของเนื้อที่ป่าของภาคดังต่อไปนี้

1.1) ป่าดิบแล้ง มีอยู่ทั่วไปตามภาคต่าง ๆ ของประเทศตามที่ราบ หรือตามหุบเขา มีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 300 - 600 เมตร และมีปริมาณน้ำฝนระหว่าง 1,000 - 1,500 มิลลิเมตร พันธุ์ไม้ต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่มีมากชนิดด้วยกัน เช่น กะบากดำ กะบากโคก ยางนาหรือยางขาว ยางแดง ตะเคียนหิน สมพง มะค่าโมง ปออีเก้ง กัดลิ้น กระเบาหลัก ช่อยหนาม กะบก พลอง เป็นต้น ส่วนพืชชั้นล่างก็มีพวก ปาล์ม หวาย ชิง ช่า ต่าง ๆ แต่ปริมาณไม้หนาแน่นนักแต่จะมีลักษณะค่อนข้างโล่งเตียน (นิวัติ เรืองพานิช. 2539 : 173) ซึ่งป่าดิบแล้งส่วนใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะพบอยู่ในบริเวณพื้นที่จังหวัดเลย มหาวิทยาลัราชภัฏมหาสารคาม หนองคาย และนครราชสีมา (อำนาจ เจริญศิลป์. 2543 :114)

1.2) ป่าดิบเขา เป็นป่าดงดิบที่ปรากฏอยู่ตามที่สูงที่ความชันพอที่จะทำให้สภาพป่าเป็นป่าดงดิบได้ ส่วนมากจะปรากฏอยู่ตามบริเวณเขาที่มีความสูงมากกว่า 1,000 เมตร จากระดับน้ำทะเลขึ้นไป ลักษณะทั่วไปของป่าดิบเขานี้จะเหมือนกับป่าดิบชื้น และป่าดิบแล้งรวมกัน กล่าวคือ ป่าไม้มีลักษณะขึ้นตามต้นไม้ จะมีพืชพวกกระเช้าสีดา สไปนาง และมอส ขึ้นตามกิ่งก้านและลำต้นของต้นไม้ทั่วไป บริเวณพื้นดินมีพืชเล็กๆ ขึ้นบ้างแม้ว่าสภาพป่าจะหนาแน่นกว่าป่าดิบแล้ง แต่ก็ยังสามารถเข้าไปได้ง่ายกว่าป่าดิบชื้น ป่าไม้ชนิดนี้จะเป็นป่าที่เป็นต้นน้ำลำธารของแม่น้ำสายสำคัญ คือ แม่น้ำชี (อำนาจ เจริญศิลป์. 2543 : 115)

ป่าดิบเขา พบที่ป่าภูกระดึง จังหวัดเลย ซึ่งบริเวณนี้มีปริมาณน้ำฝนระหว่าง 1,000 ถึง 2,000 มิลลิเมตร พันธุ์ไม้สำคัญในป่าชนิดนี้ ได้แก่ ไม้ในวงศ์ก่อ เช่น ก่อสีเสียด หรือก่อตาควาย ก่อตาหมู่น้อยหรือก่อแพะ ก่อเดือย ก่อแป้น ก่อเลือด ก่อนก นอกจากนี้ก็มีสนสามพันปี พญามะขามป้อม พญาไม้ ขุนไม้ มณฑาป่า ทะโล้ ยมหอม กำลังเสือโคร่ง สนแผง อบเชย กายาน มะขามป้อมดง เป็นต้น ในป่าชนิดนี้บางที่ก็มีไม้สนเขาขึ้นปะปนอยู่ด้วย ส่วนไม้พื้นล่างมักเป็นพวกเฟิร์น กล้วยไม้ดิน มอสต่างๆ ในบางแห่ง

ก็มีต้นกุหลาบป่าขึ้นอยู่ด้วย ป่าชนิดนี้มักขึ้นอยู่บริเวณต้นน้ำลำธาร (นิวัติ เรื่องพานิช. 2539. 173 : 174)

1.3) ป่าสนเขา เป็นป่าที่พบอยู่ทั่วไปในภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีพื้นที่สูงจากระดับน้ำทะเล 700-1,000 เมตร ขึ้นไป บางครั้งจะพบปะปนอยู่กับป่าแดง และป่าเต็งรังมีจำนวนป่าไม้อยู่ไม่มากนัก คือ มีอยู่ราว 0.57 เปอร์เซ็นต์ของป่าทั้งหมด ลักษณะทั่วไปของป่าชนิดนี้ส่วนใหญ่เป็นป่าโปร่งไม่แน่นทึบเท่ากับป่าไม้ไม่ผลัดใบอื่น ๆ บริเวณพื้นดินมีพวกหญ้าขึ้นอยู่ บริเวณที่พบป่าไม้ชนิดนี้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะปรากฏในจังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ อุบลราชธานี และเลย (อำนาจ เจริญศิลป์. 2543 : 115) บางแห่งมีอยู่ตามที่เขาและที่ราบ บางแห่งที่อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลตั้งแต่ 200 เมตร ขึ้นไป บางครั้งพบขึ้นปะปนอยู่กับป่าเต็งรังและป่าดิบเขา มีไม้สนเขาเพียง 2 ชนิดเท่านั้นที่ขึ้นอยู่ในประเทศไทย คือ สนสองใบและสนสามใบ นอกจากนั้นป่าชนิดนี้จะมีไม้พวกเหียง พลวง และพวกก่อต่าง ๆ ขึ้นปะปนอยู่ พืชชั้นล่างก็มีพวกหญ้าต่าง ๆ ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้เกิดไฟไหม้ป่าอยู่เสมอ และน้ำมันจากเนื้อไม้สนก็เป็นเชื้อเพลิงอย่างดี ฉะนั้นป่าชนิดนี้ต้องมีการป้องกันไฟอย่างรัดกุมและเข้มงวดกวาดขึ้น

2) ประเภทป่าผลัดใบ เป็นป่าไม้ที่มีการผลัดใบในช่วงที่มีปริมาณความชื้นลดลงแต่เนื่องจากในป่าชนิดนี้มีไม้มากมายหลายชนิดด้วยกัน การผลัดใบของต้นไม้ในป่าจะเกิดขึ้นไม่พร้อมกันจึงดูคล้ายกับว่าป่าไม้ชนิดนี้ไม่มีการผลัดใบ ป่าไม้ผลัดใบของประเทศไทยจะปรากฏอยู่ทั่วไปไม่ว่าจะเป็นที่ราบหรือภูเขา แต่มักจะไม่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ที่สูงกว่า 1,000 เมตร แบ่งออกได้ 2 ชนิด คือ

2.1) ป่าเบญจพรรณ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีทั้งไม้ผลัดใบและไม้ผลัดใบหลายชนิดขึ้นปะปนกัน โดยปกติแล้วถ้ามีป่าเบญจพรรณขึ้นอยู่จะมีดินชุ่มชื้นและอุดมสมบูรณ์กว่าป่าแดง ดังนั้นจึงทำให้ป่าเบญจพรรณมีพันธุ์ไม้มากมายหลายชนิด มีขนาดของลำต้นใหญ่กว่าต้นไม้ที่ขึ้นในป่าแดง ไม้ต่าง ๆ จะขึ้นปะปนกันอย่างไม่เป็นระเบียบ (อำนาจ เจริญศิลป์. 2543 : 117)

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีป่าเบญจพรรณไม่มากนัก ลักษณะของป่าเบญจพรรณจะเป็นป่าโปร่ง ประกอบด้วยต้นไม้ขนาดกลางเป็นส่วนมาก พื้นป่าไม่รกทึบ มีไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ ขึ้นอยู่มาก ในฤดูแล้งต้นไม้ทั้งหมดจะพากันผลัดใบ และมีไฟไหม้ป่าทุกปี มีพันธุ์ไม้ขึ้นคละปะปนกันอยู่มากมายหลายชนิด เช่น ลัก แดง ประดู่ มะค่าโมง ชิงชัน เกล็ดแดง ตะแบก รกฟ้า พฤษภ ยมหิน มะเกลือ ช้อ จิวป่า มะกอก สมอไทย สมอพิเภก

โมกมัน พืชชั้นล่างก็จะมีพวกหญ้า ไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ เช่น ไม้ป่า ไม้บง ไม้ข้าวหลาม ไม้ซาง ไม้รวก ไม้ไร่ ไม้ซางนวล เป็นต้น (นิวัติ เรื่องพานิช. 2539 : 176)

ช่วงระยะเวลาที่ใบ พืชจะหยุดการเจริญเติบโตชั่วคราว และพร้อมที่จะเจริญเติบโตใหม่ในฤดูฝน เมื่อมีความชุ่มชื้นในดินมีการละลายแร่ธาตุอาหารพืช และมีความชุ่มชื้นในอากาศเพียงพอ หากไม่ผลัดใบจะทำให้อัตราการคายน้ำของพืชมีปริมาณมาก ในหน้าแล้งไม่ได้สมดุลกับการดูดน้ำของรากหล่อเลี้ยง ต้นไม้เหล่านี้อาจจะแห้งเหี่ยวตายได้ ช่วงระยะผลัดใบอยู่ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ - เดือนเมษายน ซึ่งเป็นระยะที่มักจะเกิดไฟไหม้เผาป่าทุกปี ต้นกล้า ลูกไม้ ต้นไม้ จึงถูกทำลายลดอัตราการขยายปริมาณ ชะงักการเจริญเติบโต ทั้งยังเป็นการทำลายดินและพื้นผิวดินให้ง่ายต่อการชะล้างพังทลาย (มงคล ด่านธานินทร์ และคณะ. 2536 : 34)

2.2) ป่าแดง ป่าชนิดนี้บางที่จะเรียกว่า ป่าแพะ ป่าโคก หรือป่าเต็งรัง เป็นป่าที่ครอบคลุมพื้นที่อย่างกว้างขวางของประเทศ รวมทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ป่าแดงจะปรากฏอยู่บนพื้นที่ราบ และอยู่บนภูเขาที่อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลไม่เกิน 1,000 เมตร สภาพของป่าโดยทั่วไปส่วนมากเป็นป่าโปร่ง พื้นดินจะมีดินหญ้าปกคลุม ต้นไม้จะไม่ขึ้นเบียดเสียดอัดกัน พืชชั้นล่างลงมาเป็นพุ่มเตี้ยๆ สลับกับหญ้าหยาดต้นยาว ดังนั้นป่าชนิดนี้แม้ไฟไหม้ป่าเกิดขึ้นในช่วงฤดูแล้งทุกปี แต่ต้นไม้เล็ก ๆ ก็สามารถทนทานต่อไฟลวกได้ สามารถงอกขึ้นมาอย่างแข็งแรงและแตกหน่อใหม่ทุกปี

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นับว่ามีป่าไม้ชนิดนี้มากที่สุด คือมีอยู่ถึง 70-80 % ของป่าชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่ในภาคนี้ทั้งหมด ป่าชนิดนี้มีอยู่ทั่วไปทั้งที่ราบและที่ภูเขาสูง ดินมักเป็นดินทรายและลูกรัง จะมีสีค่อนข้างแดงในบางแห่ง จึงเรียกว่า ป่าแดง และส่วนใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ป่าชนิดนี้มักขึ้นอยู่ในที่เป็นเนินสูง ที่เรียกว่าโคก จึงมีชื่อว่าป่าโคก พื้นที่ป่าไม่รกทึบ มีหญ้าชนิดต่าง ๆ ขึ้นอยู่ทั่วไปโดยเฉพาะหญ้าเพ็กและไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ พันธุ์ไม้ที่ขึ้นอยู่ในป่าชนิดนี้ ได้แก่ เต็ง รัง เหียง พลวง กราด แสลงใจ มะขามป้อม พะยอม มะม่วงป่า และรูกฟ้า เป็นต้น

2.3) ป่าทุ่งหญ้า จะพบในท้องถิ่นที่แห้งแล้งภายหลังจากป่าถูกไฟเผาไหม้แล้ว พื้นที่เหล่านี้จะกลายเป็นทุ่งหญ้าล้วน ๆ อยู่ระยะหนึ่งสภาวะการเป็นทุ่งหญ้าอาจจะมีอายุยืนยาวนานร้อยปี แต่เมื่ออินทรีย์วัตถุมาทับถมอยู่บนพื้นดินมากขึ้น ต้นไม้เล็ก ๆ ก็สามารถงอกงามแข่งกับหญ้าที่ขึ้นรกทึบได้ ความชื้นในดินเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ป่าไม้ชนิดนี้จะปรากฏขึ้นภายในบริเวณนั้น ป่าทุ่งหญ้าจะปรากฏอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากที่สุด ซึ่งจะกระจายอยู่ใน

ภูมิประเทศที่เป็นที่ราบ ป่าพวกนี้จะมีต้นไม้เล็ก ๆ หรือพืชร่มเล็ก ๆ อยู่บ้าง แต่ไม่ค่อยมีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้น

ป่าทุ่งหญ้า มักจะเกิดขึ้นภายหลังจากที่ป่าธรรมชาติอื่น ๆ ได้ถูกทำลายไปหมด ดินมีสภาพเสื่อมโทรม ต้นไม้ไม่อาจขึ้นหรือเจริญเติบโตต่อไปได้ พวกหญ้าต่าง ๆ จึงเข้ามาแทนที่ จะพบอยู่ทั่วไปในบริเวณป่าร้างและไร่ร้าง หญ้าที่ขึ้นส่วนใหญ่ เป็นหญ้าคา หญ้าแฝกหอม หญ้าชันอากาศ หญ้าพง และหญ้าสาบเสือ เป็นต้น อาจจะมีต้นไม้ขึ้นอยู่ห่างกันเป็นระยะๆ บ้าง เช่น กระโดน กระถินป่า หรือ กระถินพิมาน สีเสียดแก่น ประดู่ เป็นต้น พวกที่มีความทนทานต่อไฟป่าได้ดีมาก

1.3.3 ประโยชน์และคุณค่าของป่าไม้

ป่าไม้จัดเป็นทรัพยากรหลักของประเทศ ที่สามารถส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ทั้งในแง่เศรษฐกิจ สังคม และในแง่ของนิเวศวิทยา จึงมีความสำคัญมากกว่าทรัพยากรอื่นใด (วินัย วีระวัฒนานนท์, 2537 : 93 ; อ้างอิงมาจาก อมร รักษาสัตย์ และคณะ 2520 : 70) ภูมิศาสตร์

ป่าไม้นับว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่าอย่างยิ่ง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและความมั่นคงของประเทศ ดังจะเห็นได้ว่าการดำเนินชีวิตของมนุษย์จะมีความผูกพันกับป่าไม้อย่างใกล้ชิด ประเทศที่มั่งคั่งสมบูรณ์จะมีป่าไม้ที่ยังเหลืออยู่อีกจำนวนมาก ดังนั้นอาจจะกล่าวได้ว่า ประโยชน์ที่มนุษย์ได้รับจากป่าไม้จะมีทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังต่อไปนี้

1) ประโยชน์ทางตรง ประโยชน์ทางตรงที่มนุษย์ได้รับจากป่าไม้โดยตรงนี้ ถ้าพิจารณาแล้วจะสามารถแบ่งออกได้ดังนี้

1.1) ประโยชน์ในการใช้สอยพืชผลจากป่า ผลิตภัณฑ์ที่มนุษย์ได้รับและนำมาใช้สอยจากป่าแบ่งออกได้ 2 อย่าง คือ

1.1.1) ผลผลิตหลัก เป็นผลิตภัณฑ์ที่มนุษย์นำเอาไม้มาใช้ประโยชน์โดยตรง ได้แก่ ไม้ที่นำมาใช้ในการก่อสร้างที่อยู่อาศัย โรงเก็บของ สะพาน เครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตรกรรม เช่น ทำคอกสัตว์ ทำไถ คราด เป็นต้น ใช้เป็นวัสดุดับป้อนโรงงานอุตสาหกรรม ส่วนใหญ่เป็นพวกไม้เนื้ออ่อน เช่น อุตสาหกรรมผลิตกระดาษ เป็นต้น ใช้ทำเครื่องตกแต่งบ้านชนิดต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องใช้อื่น ๆ ที่ทำจากไม้ใช้กันอยู่ในบ้าน นอกจากนี้ผลผลิตหลักที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ การนำไม้มาใช้เป็นเชื้อเพลิง ได้แก่ ฟืนและถ่านที่ใช้ในการหุงต้มภายในบ้านและโรงงานอุตสาหกรรม แม้ว่าในยุคนี้จะมีการนำเอาแร่เชื้อเพลิง

มาใช้แล้วก็ตาม แต่ความจำเป็นที่จะนำไปมาใช้ทำเชื้อเพลิงก็ยังคงมีมากเช่นเดิม ยิ่งสภาพของโลกในยุคปัจจุบัน โลหะชนิดต่าง ๆ มีแนวโน้มราคาสูงขึ้น ดังนั้นวัตถุประสงค์ต่าง ๆ จึงได้หันกลับมาใช้ไม้มากยิ่งขึ้น โดยการนำเอาไม้มาตัดแปลงเพื่อใช้ประกอบกับโลหะ เพื่อให้สิ่งประดิษฐ์เหล่านั้นมีคุณสมบัติดีขึ้น

1.1.2) ผลผลิตตรง หมายถึง ผลผลิตจากป่านชนิดอื่น ๆ นอกเหนือไปจากไม้ทั้งหมดที่ได้รับจากป่าไม้ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ ได้แก่ เปลือกไม้ที่นำมาใช้ฟอกหนังและทำสีย้อมผ้า ยางไม้ต่าง ๆ เช่น ยางสน ยางพารา เป็นต้น ฝรั่ง ชีฝรั่ง ผลไม้ ดอกไม้ เมล็ดไม้ หวาย ผักต่าง ๆ มูลค้างคาว ชัน ไม้หอม สมุนไพร และหญ้าที่นำมาใช้มุงหลังคา ผลผลิตจากป่าเหล่านี้บางอย่างมีผู้ต้องการมาก จึงทำการเพาะเลี้ยงขึ้นมา เช่น ฝรั่งและฝรั่ง

อย่างไรก็ตามจากผลผลิตหลักและผลผลิตรองที่ได้จากป่านี้เอง เป็นประโยชน์ที่มนุษย์ได้รับจากป่าไม้โดยตรงและนับว่ามีความสำคัญมาก (อำนาจ เจริญศิลป์. 2543 :118) ได้แก่ ชัน น้ำมัน และยางไม้ ชัน ที่ได้จากป่านี้ที่สำคัญมี ชัน ตะเคียนตาแมว ที่ได้จากต้นตะเคียน ชันตาแมว และชันกะบาก ใช้ทำน้ำมันชักเงา ยางรักใช้ในการทำเครื่องเขียน กายานใช้ในการทำเครื่องหอมและทำยา ยางสนใช้ในการทำยา ทำน้ำมันผสมสี ทำสบู่ และยาขัดรองเท้า เป็นต้น น้ำมันไม้ ได้จากน้ำมันของต้นยาง เหียงกราด เป็นต้น ซึ่งใช้ในการทำ ไม้ ชันยาเรือ และทำบ้านเรือน ยางไม้ ยางขุนนุกใช้ในการหุ้มสายเคเบิลใต้น้ำ เป็นต้น วัตถุประสงค์ที่ได้จากไม้ที่สำคัญได้แก่เซลลูโลส และลิกนิน เซลลูโลสใช้มากในการทำกระดาษ ไหมเทียม วัตถุระเบิด น้ำตาล แอลกอฮอล์และยีสต์ ซึ่งอาจนำมาประกอบเป็นอาหารสัตว์ก็ได้ ส่วนลิกนิน ใช้ในการทำวานิลลา ทำน้ำหอม และเครื่องสำอางต่าง ๆ ยาถนอมอาหารไม่ให้บูดเน่า และยารักษาโรคผิวหนัง ถ้าเอาไม้ไปกลั่นในเตาอบ ก็จะได้กรดอะซีติก น้ำมัน ดิน และเอทิลแอลกอฮอล์ ซึ่งใช้ในอุตสาหกรรมต่าง ๆ

1.2) ทำให้ราษฎรมีงานทำ อาชีพการทำป่าไม้หรือการเก็บผลผลิตจากป่านับว่าเป็นอาชีพดั้งเดิมและอาชีพขั้นมูลฐานที่มนุษย์รู้จักทำกันมานาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาชีพการเก็บหาของป่า อย่างไรก็ตามแม้ว่าในปัจจุบันโลกจะมีความเจริญก้าวหน้าไปอย่างมากแต่ในบางส่วนของโลกก็ยังมีอาชีพดังกล่าวปรากฏอยู่ ส่วนอาชีพการทำป่าไม้เป็นอาชีพที่ทำรายได้ให้แก่ผู้ประกอบการอย่างมาก การที่ประเทศใดประเทศหนึ่งมีทรัพยากรป่าไม้อยู่มาก ย่อมเปิดโอกาสให้คนมีงานทำ โดยเริ่มตั้งแต่งานตัดโค่นต้นไม้ในป่า อาชีพที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้อาจแบ่งออกได้ดังนี้

1.2.1) การอุตสาหกรรมป่าไม้ นับว่าเป็นกิจกรรมทางด้านอุตสาหกรรมที่มีความสำคัญแขนงหนึ่ง แม้จะลงทุนมากแต่ก็คุ้มค่ากับการที่ลงทุนไป เพราะป่าไม้เป็นสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้นมาให้แล้ว เพียงแต่เอาทุนเพื่อใช้จ่ายในการตัดซีกลากไม้ออกมาก็สามารถนำมาซื้อขายได้เงินได้ทองมากมาย ไม้ที่ต้องซีกลากออกมานี้ก็จะนำไปแปรสภาพยังโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ เช่น อุตสาหกรรมทำไม้แปรรูป โรงงานทำกระดาษ โรงงานอาบน้ำยาไม้ โรงงานไม้อัด และโรงงานทำไม้ขีดไฟ เป็นต้น

1.2.2) แรงงาน เนื่องจากกิจการป่าไม้มีมากมายหลายอย่าง โดยเริ่มตั้งแต่การควบคุมกิจการป่าไม้ของรัฐ คือ กรมป่าไม้ ตำรวจป่าไม้ เป็นต้น ต้องใช้คนดำเนินการมีใช้น้อย การตัดซีกลากและส่งไม้ออกมาจากป่าแม้ว่าในสภาพปัจจุบันจะมีเครื่องจักรเครื่องทุ่นแรงมาใช้เป็นจำนวนมากก็ตาม แต่แรงงานที่ได้จากคนก็ยังคงมีความจำเป็นต่อกิจการทำป่าไม้อยู่ สิ่งเหล่านี้ราษฎรสามารถยึดเป็นอาชีพที่จะเป็นหลักฐานได้ ตราบใดที่ป่าไม้ยังมีอยู่ย่อมมีความต้องการแรงงาน เช่น ชาวไร่ ชาวนาที่มีเวลารว่างจากการทำนาก็จะเข้าไปรับจ้างตัดไม้ หรือเข้าไปเก็บของจากป่ามาขาย

1.2.3) ประโยชน์ในแง่เพิ่มรายได้ให้แก่ประเทศ ป่าไม้ นับว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ทำรายได้ให้แก่ประเทศชาติ ปีหนึ่งเป็นจำนวนหลายร้อยล้านบาท โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้สัก นับว่าเป็นสินค้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของประเทศและเป็นสินค้าที่มีราคาสูงขึ้นทุกปี ทั้งนี้ก็เพราะราคาไม้ในตลาดโลกค่อยเชียวตัวสูงขึ้น อันเนื่องมาจากความต้องการไม้ของโลกมีมาก แต่ปริมาณไม้ที่มีอยู่ลดน้อยลง รายได้จากป่าไม้นี้อาจพิจารณาได้ 2 แง่ คือ (อำนาจ เจริญศิลป์. 2543 : 118 -119)

- รายได้จากการส่งไม้ออก ไม้ที่ผลิตขึ้นมาถ้าพอเพียงกับความต้องการใช้สอยภายในประเทศแล้ว ก็อาจส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศได้ ไม้และผลผลิตจากป่าได้กลายเป็นสินค้าออกที่ทำรายได้ให้แก่ประเทศเป็นจำนวนมาก

- รายได้จากภาษีอากร การส่งสินค้าไม้และผลผลิตจากป่าอื่น ๆ ไปยังต่างประเทศนั้นจะต้องเสียอากรส่งสินค้าออก ในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าไม้และผลผลิตจากป่าอื่น ๆ ภายในประเทศจะต้องเสียอากรแสตมป์ในการรับเงิน นอกจากนี้บุคคลที่ประกอบธุรกิจเกี่ยวกับป่าไม้จะต้องเสียภาษีเงินได้ให้แก่รัฐ

2) ประโยชน์ทางอ้อมของป่าไม้ ป่าไม้จะให้ประโยชน์ในทางอ้อมแก่มนุษย์อย่างมากหลายประการ ดังต่อไปนี้ (อำนาจ เจริญศิลป์. 2543 : 118 -121)

2.1) ป้องกันการพังทลายของดิน จะเห็นว่าการที่พื้นดินไม่มีวัชพืช หรือป่าไม้ปกคลุม การพังทลายของดินอันเนื่องมาจากการกระทำของฝนที่ตก และน้ำผิวดินที่ไหลลงมาจะเกิดขึ้นอย่างรุนแรงอันเป็นผลทำให้น้ำดินที่อุดมสมบูรณ์ ถูกน้ำกัดเซาะ และพัดพาเอาไป ในที่สุดดินก็จะขาดความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นบริเวณที่มีต้นไม้ขึ้นอย่างหนาแน่น จะทำให้อัตราการพังทลายของดินลดน้อยลงหรือไม่มีเลย

2.2) ช่วยในการอนุรักษ์น้ำ ป่าจะเป็นตัวที่ช่วยป้องกันมิให้น้ำเสีย อันเป็นผลจากการพังทลายของดิน และยังช่วยในการป้องกันมิให้เกิดน้ำท่วม หรือช่วยชะลอความรุนแรงของน้ำท่วมให้ลดน้อยลง นอกจากนี้ป่าไม้ยังช่วยในการดูดซับน้ำเก็บเอาไว้และช่วยดูดเอาน้ำใต้ดินขึ้นมา ทำให้พื้นดินในป่าไม้มีความชุ่มชื้นอยู่ตลอดเวลา น้ำเหล่านี้จะช่วยเพิ่มปริมาณน้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำในช่วงที่ฝนไม่ตก ดังนั้นจะเห็นว่าลำน้ำที่ไหลผ่านบริเวณที่มีป่าไม้หนาแน่น หรือต้นแม่น้ำลำธารที่มีป่าไม้หนาแน่น จะทำให้น้ำในลำน้ำเหล่านั้นมีน้ำไหลลงมายังปากแม่น้ำอยู่ตลอดเวลา แต่จะมากหรือน้อยเท่านั้น อันเป็นผลทำให้ประชากรที่อยู่สองฝั่งของลำน้ำมีน้ำใช้อยู่เสมอ

2.3) ช่วยในการปรับอากาศในท้องถิ่น เป็นที่ทราบกันทั่วไปแล้วว่าอากาศในบริเวณป่าไม้หรือใกล้กับป่าไม้ อุณหภูมิของอากาศจะต่ำกว่าอากาศที่อยู่กลางทุ่งโล่ง เหตุที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะเวลาที่แสงแดดส่องลงมายังบริเวณที่เป็นป่า อากาศที่อยู่เบื้องล่างของต้นไม้จะไม่ได้รับความร้อน จึงทำให้อุณหภูมิของอากาศใกล้พื้นดินบริเวณป่าไม้ต่ำกว่าอุณหภูมิของอากาศที่อยู่ภายนอก จากการศึกษาเปรียบเทียบอุณหภูมิของอากาศในที่ร่มของป่าไม้กับอุณหภูมิของอากาศบริเวณที่โล่งเตียนในบริเวณท้องถิ่นเดียวกันของยุโรปและอเมริกา ปรากฏว่า อุณหภูมิของอากาศในฤดูร้อนในป่าจะต่ำกว่าอุณหภูมิของอากาศในที่โล่งแจ้งประมาณ 5 องศา แต่ในฤดูหนาวอุณหภูมิของอากาศในป่าจะสูงกว่าอุณหภูมิของอากาศในบริเวณโล่งแจ้ง 2-3 องศา

สำหรับกรณีความชื้นนั้นในบริเวณป่าไม้ ความชื้นของอากาศจะมีมากกว่าบริเวณที่เป็นทุ่งโล่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงฤดูแล้ง เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะในช่วงฤดูแล้ง พื้นดินแห้ง น้ำที่อยู่ตามผิวดินหรือเกาะอยู่ตามเม็ดดินจะระเหยออกไปจึงมีน้อยมาก แต่สำหรับบริเวณป่าไม้ไอน้ำจะระเหยออกจากใบไม้ตลอดเวลา ไอน้ำเหล่านี้จะไม่ฟุ้งกระจาย

ลอยสูงมากนัก ส่วนใหญ่จะลอยอยู่ในป่านั่นเอง ดังนั้นอากาศในป่าจึงชุ่มชื้นกว่าในที่โล่งแจ้ง ถ้าเราสังเกตในช่วงตอนเช้าจะเห็นว่า บริเวณที่อยู่ใกล้เคียงกับป่าไม้จะมีน้ำค้างมากกว่าบริเวณที่เป็นที่โล่งที่ห่างไกลจากป่าไม้ออกไป เมื่อเราเดินทางจากทุ่งโล่งเข้าไปในป่าไม้ ความรู้สึกเกี่ยวกับความชื้นในอากาศจะทราบได้ทันที

2.4) เป็นแนวป้องกันลมพายุ ตามลักษณะทั่วไปของลมพายุ เมื่อพัดผ่านสิ่งที่กีดขวางจะทำให้เกิดแรงฝัดขึ้นมาอันเป็นเหตุทำให้อัตราความเร็วของพายุลดลง ดังนั้นบริเวณที่เป็นทุ่งโล่งลมพายุจะพัดอย่างรุนแรงกว่าบริเวณที่เป็นป่าไม้ หมู่บ้านที่ตั้งอยู่กลางทุ่งเมื่อมีลมพายุพัดผ่านจะทำความเสียหายแก่ชีวิตและทรัพย์สินมากกว่าหมู่บ้านที่มีป่าไม้ล้อมรอบ ด้วยเหตุนี้จึงเห็นว่าชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณกลางทุ่งนาในภาคกลางของประเทศไทยตามบริเวณริ้วบ้านจะปลูกต้นไม้ล้อมรอบ นอกจากเพื่อป้องกันโจรผู้ร้ายยังใช้ป้องกันพายุที่พัดอย่างรุนแรงเป็นบางครั้งบางคราวได้อีกด้วย

2.5) ใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ ป่าไม้ที่ได้รับการดูแลรักษาเป็นอย่างดี จะใช้เลี้ยงปศุสัตว์ได้ มีป่าไม้หลายแห่งของโลกนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการนี้ ซึ่งตามปกติป่าไม้ตามธรรมชาติก็เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ และสัตว์ป่าก็ได้พืชและหญ้าที่มีอยู่ในป่าไม้เป็นอาหารอยู่แล้ว ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ ป่าสะวันนาของแอฟริกา เป็นต้น ซึ่งมีสัตว์ที่กินหญ้าและสัตว์ที่กินเนื้ออาศัยอยู่อย่างมากมาย การควบคุมให้สัตว์เข้าไปกินวัชพืช ไม้พุ่มหรือหญ้าที่ขึ้นในป่าไม้ได้อย่างเหมาะสมแล้ว จะทำให้สภาพของป่าไม้อุดมสมบูรณ์และใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ได้อย่างถาวรสืบต่อไป

2.6) เป็นแหล่งนันทนาการ เนื่องจากสภาพของป่าไม้เป็นที่ร่มรื่นตามสภาพที่แท้จริงของธรรมชาติ มีอากาศสดชื่นเย็นสบาย ต้นไม้นานาชนิดขึ้นอยู่ในป่าจะช่วยประดับประดา ให้ป่ามีความสวยงามตามธรรมชาติ ทำให้เป็นที่ดึงดูดใจของผู้ที่ทำงานในที่แออัดและเคร่งเครียดในเมืองได้ออกไปพักผ่อน ด้วยความจำเป็นในข้อนี้เองทางราชการและหน่วยงานต่าง ๆ จึงได้จัดทำโครงการป่าไม้เพื่อสนองความต้องการของประชากร ได้ใช้สำหรับพักผ่อนในยามว่าง หรือในวันสุดสัปดาห์ เช่น จัดตั้งอุทยานแห่งชาติ วนอุทยาน สวนพฤกษศาสตร์ และสวนรุกขชาติ เป็นต้น

2.7) เป็นแหล่งสงวนพันธุ์สัตว์ป่า เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่า ป่าไม้เป็นบ่อเกิดแห่งอาหาร และถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด มนุษย์จะได้รับประโยชน์จากสัตว์ในรูปของเนื้อสัตว์ นำมาใช้เป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และเครื่องมือเครื่องใช้บางอย่าง สัตว์ป่าบางชนิดมีประโยชน์โดยตรงต่อมนุษย์ เช่น นกช่วยในการกำจัดแมลงที่เป็นศัตรูของพืช

และมนุษย์ หรือนกบางชนิดจะช่วยในการกำจัดหนู เป็นต้น ถ้าหากป่าไม้ซึ่งเป็นที่อยู่ของสัตว์หมดไปเสียแล้ว ในไม้ช้าสัตว์ป่าหลายชนิดก็จะค่อย ๆ สูญพันธุ์ไปในที่สุด

2.8) ประโยชน์ในทางสุขวิทยา ป่าไม้จะเป็นตัวช่วยทำให้เกิดความสมดุลของก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์กับก๊าซออกซิเจนในอากาศ โดยต้นไม้จะดูดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์เข้าไปใช้และคายออกซิเจนออกมา ในช่วงที่ต้นไม้ทำการสังเคราะห์แสง ในการศึกษาเกี่ยวกับปริมาณโอโซนในอากาศ ปรากฏว่าปริมาณโอโซนในอากาศของบริเวณป่าไม้กับบริเวณชายฝั่งทะเลจะมีปริมาณโอโซนมากกว่าในที่โล่งแจ้ง หรือในบริเวณพื้นที่ที่เป็นเมือง นอกจากนี้อากาศในป่ายังบริสุทธิ์ปราศจากฝุ่นละออง ควันไฟ เถ้าถ่าน หรือเขม่าจากโรงงานอุตสาหกรรม หรือไอเสียของรถยนต์

2.9) ประโยชน์ทางด้านยุทธศาสตร์ สำหรับประโยชน์ในข้อนี้แม้จะมีความสำคัญไม่มากนัก ถ้าพิจารณาถึงความเจริญทางด้านเทคโนโลยีเกี่ยวกับการทหาร แต่อย่างไรก็ตาม ความจำเป็นทางทหารที่ใช้ป่าไม้เป็นเครื่องกำบังหรือพรางตาเข้าศึก ยังมีความสำคัญอยู่ ด้วยเหตุนี้ประเทศต่าง ๆ จึงพยายามอนุรักษ์แนวป่าไม้ตามชายแดนของประเทศเอาไว้เพื่อประโยชน์ทางด้านยุทธศาสตร์

ประโยชน์ทางอ้อมของป่าไม้อย่างช่วยในการบรรเทาอุทกภัย การทำลายป่า นอกจากจะทำให้เกิดการพังทลายของดิน ยังทำให้ปริมาณน้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำลำธารเพิ่มขึ้นภายในระยะเวลาอันรวดเร็ว และน้ำที่ไหลมาขุ่นข้น เพราะเต็มไปด้วยกรวดทรายและดินตะกอนต่าง ๆ เมื่อไหลลงไปถึงลำน้ำก็ทำให้ระดับน้ำในลำน้ำนั้น ๆ สูงขึ้นอย่างรวดเร็ว หากล้นตลิ่งก็กลายเป็นอุทกภัยทำลายเรือกสวนไร่นา และบ้านเรือนสองฝั่งน้ำให้เสียหายได้ หินกรวด ทราย และตะกอนที่น้ำพัดพามาจะกีดขวางตลิ่งพังทลาย หรือทำให้สายน้ำต้องเปลี่ยนทิศทางและทำให้ลำน้ำตื้นเขินอย่างรวดเร็ว เมื่อลำน้ำตื้นเขินความจุย่อมจะลดลง พอมิฝนตกและน้ำไหลป่าเพียงเล็กน้อยก็ทำให้เกิดอุทกภัยได้ง่าย และเกิดขึ้นบ่อยครั้ง ฉะนั้นแม้จะมีฝนตกเท่ากัน ณ ที่ต้นน้ำเดียวกัน ลำน้ำที่มีป่าไม้ตอนต้นน้ำถูกทำลายย่อมมีโอกาสที่น้ำจะเอ่อล้นฝั่งได้ง่ายกว่าลำน้ำที่มีการรักษาป่าไม้บริเวณต้นน้ำไว้เป็นอย่างดี

ตามเหตุผลที่กล่าวมานี้ นอกจากการสร้างเขื่อนและอ่างกักเก็บน้ำเป็นระยะในลำน้ำต่าง ๆ เพื่อป้องกันอุทกภัยแล้ว ยังจะต้องมีการรักษาและปลูกสร้างป่าขึ้นใหม่ในตอนต้นของลำน้ำนั้น ๆ ด้วยเสมอ มิฉะนั้นแล้วการใช้ประโยชน์ของสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ดังกล่าวจะได้ผลไม่คุ้มค่า อย่างไรก็ตามหากมีฝนตกหนักผิดปกติ และปริมาณน้ำฝนที่ตกมีมากเกินกว่าที่ป่าไม้จะรองรับและดูดซับไว้ได้ ทำนองเดียวกับที่ฝนตกหนักจนเกินความจุของอ่างเก็บน้ำ

อุทกภัยก็อาจเกิดขึ้นได้เช่นกัน ถึงแม้จะมีป่าอย่างต้อยต่อนต้นน้ำก็ตาม แต่ถึงกระนั้นป่าไม้ก็จะช่วยบรรเทาความรุนแรงของอุทกภัยให้เบาบางลงได้มาก และเกิดขึ้นชั่วระยะเวลาเพียงสั้น ๆ ไม่ยืนยาวเหมือนการไม่มีป่าไม้อยู่เลย (นิวัติ เรื่องพานิช. 2539 :154)

1.3.4 ผลเสียที่เกิดจากการสูญเสียป่าไม้ การสูญเสียป่าไม้ก่อให้เกิดการสูญเสียอย่างกว้างขวาง ดังนี้

1) ผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม การทำลายป่าไม้นอกจากจะทำให้ปริมาณไม้ที่จะใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจลดลงโดยตรงแล้ว ยังเป็นผลทำให้เกิดความสูญเสียต่อสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรอย่างมากมายอีกด้วย เป็นที่ทราบกันดีว่าป่าไม้ช่วยทำให้อากาศชุ่มชื้น เพราะป่าไม้จะช่วยเก็บน้ำไว้ได้ ทำให้เกิดต้นน้ำลำธารและกระแสน้ำไหลตามปกติ ช่วยป้องกันการพังทลายหน้าดิน ช่วยทำให้เกิดพืชพันธุ์ไม้อื่นและสัตว์ป่า

เนื่องจากต้นไม้จะนำคาร์บอนไดออกไซด์จากอากาศไปใช้ในปฏิกิริยาหนึ่ง ๆ นับล้าน ๆ ต้นเมื่อป่าไม้ถูกตัดทำลายลงในอัตราที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ก็เชื่อว่าเมื่อถึงปี พ.ศ. 2543 จะทำให้ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ในอากาศมีปริมาณมากขึ้นอย่างน้อย 25 % ผลก็คือจะทำให้อุณหภูมิของอากาศเพิ่มขึ้น ทำให้อากาศร้อนและแห้งแล้งได้

2) ผลเสียทางเศรษฐกิจ ประเทศที่อยู่ในย่านทะเลแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ย่อมตระหนักดีว่าการที่ป่าไม้ภายในประเทศลดลงนั้นก่อให้เกิดผลกระทบโดยตรงทางเศรษฐกิจอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คือทำให้รายได้ที่จะได้จากต่างประเทศเนื่องจากการส่งออกไม้มีอัตราน้อยลง เช่น ในปี พ.ศ. 2522 ประเทศมาเลเซีย อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ มีรายได้จากการส่งไม้ส่งออกต่างประเทศถึง 2,300 ล้านดอลลาร์

3) ผลเสียทางสังคม การตัดไม้หรือทำลายป่าไม้ด้วยวิธีใด ๆ ก็ตามย่อมทำให้เกิดความขัดแย้งทางสังคมเกิดขึ้น เช่น พวกกลุ่มชนพื้นเมืองพวกปาปวนในนิวกินี และพวกเมนตาวายในสุมาตราที่เคยอาศัยดำรงชีวิตในป่า นอกจากจะทำให้ขาดที่อยู่อาศัยต้องโยกย้ายไปหาที่อยู่ใหม่แล้ว ยังเป็นการทำลายวิถีทางดำรงชีวิตและปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของคนพื้นเมือง จึงทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นในประเทศต่าง ๆ เหล่านี้

ปัญหาสังคมที่เกิดตามมาเนื่องจากการทำลายป่า ก็คือการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน และการเคลื่อนย้ายผู้คนเข้าไปอยู่ในที่ดินป่าถูกทำลาย และเมื่อหลายคนจากหลายถิ่นหลายเผ่าเข้าไปอยู่รวมกันก็ทำให้เกิดความขัดแย้งได้ง่าย ในปัจจุบันประเทศไทยก็เผชิญกับปัญหาทางการเมืองและสังคมที่เกิดจากการบุกรุกทำลายป่า และยังไม่สามารถหา

ข้อยุติให้เป็นที่พอใจได้ โดยสรุปปัญหาทางสังคมที่เกิดจากการทำลายป่าไม้ มีดังนี้
(วินัย วีระวัฒนานนท์ และชื่นบาน สีพันผ่อง. 2537 : 91-93)

3.1) ความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับผู้เข้าไปจับจองที่ดินโดยพลการ บางครั้งมีการลอบสังหารเจ้าหน้าที่ของรัฐ เนื่องจากการขัดผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน เช่น การลอบฆ่าเจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัดระนอง เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2536 ที่ผ่านมานี้

3.2) เกิดความสัมพันธ์ระหว่างพวกหักล้างถางป่ากับพวกเจ้าของที่ดิน พ่อค้า เจ้าหน้าที่ที่ดิน ตลอดจนเกิดการคอร์รัปชันในวงราชการ

3.3) เกิดปัญหาการถือครองกรรมสิทธิ์ เช่น การรुकล้ำเขตป่าสงวน การออกโฉนดที่ดินโดยมิชอบด้วยกฎหมายของเจ้าหน้าที่ของรัฐ

3.4) เกิดปัญหากระทบต่อความมั่นคงของรัฐ เช่น มีการลักลอบตัดไม้เข้าไปในพรมแดนของประเทศเพื่อนบ้าน จนเกิดการรุกล้ำพรมแดนเป็นเหตุให้เกิดกรณีพิพาทระหว่างประเทศ วิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

การสูญเสียป่าไม้ นอกจากจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังเกิดผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังต่อไปนี้

4) ผลกระทบทางตรง ที่ได้รับจากการทำลายป่าไม้ ได้แก่

4.1) เกิดการขาดแคลนไม้ใช้สอย ในการก่อสร้างบ้านเรือน ทำเครื่องเรือน การก่อสร้างต่าง ๆ ขาดแคลนไม้ฟืนและถ่านในการหุงต้ม ส่งผลให้ไม่มีราคาแพงขึ้น

4.2) ขาดแคลนอาหาร มนุษย์ได้อาหารหลายอย่างจากป่า เช่น ดอก ผล ใบ เมล็ด หน่อไม้ เห็ด หัวกลอย หัวมันต่าง ๆ เมื่อป่าไม้ถูกทำลายอาหารเหล่านี้ก็จะถูกทำลายไปด้วย

4.3) ขาดแคลนยารักษาโรค ยารักษาโรคที่ได้จากป่าที่สำคัญ มีสมุนไพรต่าง ๆ เช่น ยาแก้ปวดเมลงและเบื่อปลาจากต้นหางไหล

4.4) ขาดแคลนของป่าต่าง ๆ เช่น ชัน น้ำมันยาง วัตถุเคมี ผาตฟอกหนังและสีที่ได้จากเปลือกไม้

4.5) การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ ป่าไม้เป็นแหล่งรวบรวมความหลากหลายทั้งพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ หากป่าไม้ถูกทำลายก็จะก่อให้เกิดการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ

5) ผลกระทบทางอ้อมที่ได้รับจากการที่ป่าไม้ถูกทำลาย มีดังนี้
(สุรพงษ์ จวีร์ภักดี. 2541 : 62-63)

5.1) เกิดน้ำท่วมและเกิดความแห้งแล้ง หากป่าไม้ถูกทำลายเมื่อฝนตกลงมาก็จะไม่มีสิ่งปกคลุมหน้าดิน ทำให้น้ำไหลบ่าอย่างรวดเร็วทำให้เกิดน้ำท่วมในฤดูฝนและเกิดความแห้งแล้งขึ้นในฤดูแล้ง

5.2) ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ เมื่อป่าไม้ถูกทำลายก็จะทำให้ปริมาณของอินทรีย์วัตถุต่าง ๆ เช่น ใบ ดอก ผล กิ่ง หรือ เรียกว่า มวลชีวภาพที่จะเพิ่มให้กับดินก็จะหมดไปด้วย ส่งผลให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์

5.3) เกิดการพังทลายของหน้าดิน เมื่อป่าไม้ถูกทำลายก็จะทำให้เกิดการชะล้างหน้าดิน เนื่องจากแรงปะทะของเม็ดฝนต่ออนุภาคของดิน โดยไม่มีป่าไม้คอยป้องกันไว้ทำให้ผิวดินถูกกัดชะไปได้ง่าย

5.4) สัตว์ป่าขาดที่อยู่อาศัย ป่าไม้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ถ้าหากป่าไม้ถูกทำลายสัตว์ป่าก็จะสูญพันธุ์ไป เพราะไม่มีที่อยู่อาศัย หลบภัย และหาอาหาร

5.5) สภาพลมฟ้าอากาศแปรปรวน เมื่อป่าไม้ถูกทำลายลงพื้นดินจะแห้งแล้ง และอุณหภูมิของอากาศจะสูงขึ้น ลมที่พัดผ่านจะเพิ่มความรุนแรงมากเพราะไม่มีต้นไม้ช่วยชะลอความเร็วได้ จะเป็นตัวเร่งทำให้การระเหยของน้ำและความชื้นในดินสูญเสียไปอย่างรวดเร็ว จึงทำให้สภาพภูมิอากาศที่แห้งแล้งสืบคลานเข้ามาแทนที่

5.6) ขาดสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เมื่อมนุษย์เจริญขึ้นประชาชนพลเมืองพากันเข้ามาอยู่ในเมืองมากขึ้น ความเคร่งเครียดในการประกอบธุรกิจ รวมทั้งการอยู่ร่วมกันอย่างแออัดยัดเยียดในเมือง ทำให้มนุษย์ต้องการเปลี่ยนสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เมื่อป่าไม้ถูกทำลาย จะทำให้มนุษย์ขาดสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ

1.3.5 สถานการณ์ของป่าไม้กับการอนุรักษ์ป่าไม้ สถานการณ์ป่าไม้ของไทยในปัจจุบันกำลังเสื่อมทรามลงในอัตราที่น่าวิตก จนเป็นที่กล่าวขวัญกันว่าป่าไม้ของเรามีอัตราที่เหลืออยู่เพียงพอที่จะรักษาความสมดุลของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ให้ดำเนินไปตามปกติ

วิสัยได้หรือไม่ จะเห็นได้ว่ามีปัจจัยอยู่หลายประการ ที่ทำให้เกิดอัตราเร่งในการทำลายป่าไม้ในประเทศไทยที่สูงขึ้น เช่น

- 1) ความยากจนของประชาชนในชนบท คงจะต้องทราบกันดีแล้วว่า ประชาชนในชนบทส่วนใหญ่ยากจน และมีรายได้ต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อปีนั้นจึงต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดเพื่อชีวิตของตนเองและครอบครัว บางส่วนอพยพเข้าสู่ชุมชนเมืองเพื่อหารายได้ที่มากกว่า ก่อให้เกิดปัญหาด้านสังคมต่าง ๆ ในชุมชนที่เกี่ยวข้อง บางส่วนจะปายหน้าเข้าบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ เพื่อใช้พื้นที่ดินที่อุดมสมบูรณ์กว่าถิ่นเดิมเพื่อปลูกพืชที่ใช้ในการดำรงชีวิตและเพื่อหารายได้เพิ่มเติม
- 2) อัตราการไม่รู้หนังสือของประชาชนยังสูง ประมาณ 30 % ของจำนวนประชากรของประเทศ ส่วนใหญ่ผู้ไม่รู้หนังสือจะอยู่ตามชนบท จากการไม่รู้หนังสือทำให้ราษฎรไม่สามารถรับเอาความรู้ทางการเกษตร ในด้านการเพิ่มผลผลิตต่อเนื้อที่ไปใช้ได้ เป็นประโยชน์ได้ คงใช้การขยายเนื้อที่เพาะปลูก เพื่อให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นเพียงพอที่จะเลี้ยงครอบครัวและมีเหลือพอที่จะนำไปจำหน่ายหารายได้ การไม่รู้หนังสือทำให้เกิดการขาดระเบียบวินัย มีการฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ ฝ่าฝืนกฎหมาย
- 3) อัตราการเพิ่มของพลเมืองสูง อัตราการเพิ่มของพลเมืองที่สูงและยึดอาชีพการเกษตรเป็นหลัก ประกอบกับการไม่รู้หนังสือและยากจน ทำให้เกิดความจำเป็นต้องบุกรุกทำลายป่าเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรให้มากขึ้น เพื่อให้ได้ส่วนกับอัตราคนในครอบครัวที่มากขึ้นและค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่สูงขึ้น
- 4) การที่ป่าไม้เป็นของรัฐ และเป็นของส่วนรวมของประชาชน ทำให้ผู้ไม่รู้หนังสือและผู้ที่มีการศึกษาต่ำเข้าใจว่า ตนมีสิทธิที่จะใช้ประโยชน์จากป่าเช่นคนอื่น เช่น ผู้รับสัมปทาน ผู้รับอนุญาต จึงถือโอกาสเข้าบุกรุกพื้นที่ป่าไม้เพราะถือว่าป่าไม้เป็นของหลวง ประกอบกับนิสัยอันเป็นอิสระเสรีของคนไทย ดังคำพังเพยที่ว่า "ทำได้ตามใจคือไทยแท้" และ "ตัวใครตัวมัน" เป็นเครื่องกระตุ้นยั่วให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้โดยไม่เกรงกลัวต่อบทกฎหมาย
- 5) นักการเมืองและนายทุน นักการเมืองและนายทุนได้ถือโอกาสเอาความยากจน และความไม่รู้หนังสือของคนในชนบทนำมาเป็นประโยชน์ส่วนตน เช่น เปิดพื้นที่ป่าสงวนให้เป็นพื้นที่ดินทำกินเมื่อตนได้รับการเลือกตั้ง หรือนายทุนรับซื้อไม้จากป่าเมื่อส่งถึงโรงงาน โดยราษฎรเลี้ยงเอาเองตั้งแต่การตัดและการขนส่งจะจ่ายเงินให้เมื่อไม้ถึงโรงงาน

แล้วเท่านั้น นายทุนบางคนใช้วิธี “ตกขีว” จ่ายเงินล่วงหน้าค่าซื้อพืชโดยใช้ที่ดินเป็นประกัน ถ้าผลผลิตไม่ดีที่ดินก็จะถูกยึด ราษฎรจะบุกเบิกป่าใหม่มากขึ้นเพื่อปลูกพืชใช้หนี้ รวมทั้งปลูกพืชเพื่อเลี้ยงชีพในปีต่อไป

6) ผู้บริหารท้องถิ่น ผู้บริหารท้องถิ่นในอดีตไม่สนใจด้านป่าไม้ หรือไม่สนใจในด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติ มักจะได้ยินคำกล่าวของนักปกครองในอดีตบ่อย ๆ ว่า “จะเอาป่าหรือจะเอาคนไว้” “จะสร้างป่าให้เป็นเมือง” รวมทั้งมีการพัฒนาชุมชนที่เข้าไปบุกเบิกพื้นที่ป่าไม้จนกลายเป็นชุมชนถาวร

7) นโยบายของรัฐเกี่ยวกับพืชไร่ รัฐบาลของประเทศกำลังพัฒนา ที่ต้องการเกษตรเป็นรายได้ที่สำคัญ ส่วนมากมักจะส่งเสริมผลผลิตทางเกษตรเป็นสินค้าออก ในบรรดาผลผลิตทางการเกษตร ที่ได้รับการส่งเสริมนั้นมักจะมีผลผลิตจำพวกพืชไร่ ใช้ที่ดินบุกเบิกใหม่รวมอยู่ด้วย เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด เป็นต้น เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูก ขณะเดียวกันปริมาณผลผลิตต่อไร่กลับน้อย จึงอาจกล่าวได้ว่า นโยบายของรัฐเกี่ยวกับพืชไร่ บางชนิดนั้นถ้าไม่มีการวางแผนที่ดีก็จะกลายเป็นตัวเร่งของการทำลายพื้นที่ป่าไม้

Rajabhat 8) การจัดการป่าไม้ของประเทศ ประเทศที่ด้อยพัฒนาและกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ ใช้ระบบการจัดการป่าไม้เกี่ยวกับป่าธรรมชาติในประเทศของตน ในระบบเลือกตัด โดยการคัดเลือกดีตราเอาต้นไม้ที่โตได้ขนาดและไม่สมบูรณ์พอที่จะเหลือไว้แพร่พันธุ์ ออกมาทำประโยชน์ คงเหลือไม้ที่มีลักษณะดีไว้เป็นไม้เชื้อแพร่พันธุ์ในการทำไม้รอบหน้า วิธีการจัดการไม้ในระบบนี้นับว่าได้ผลดีในอดีต ในขณะที่มีการปกครองในระบบเบ็ดเตล็ด และสภาพเศรษฐกิจ สังคม อยู่ในระดับปกติพลเมืองยังน้อย ในปัจจุบันสภาพเศรษฐกิจ สังคม เปลี่ยนแปลงไป ทุกคนต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของตนเอง และของครอบครัวที่มีจำนวนเพิ่มขึ้น การทำไม้ในระบบเลือกตัดจึงทำให้เกิดเส้นทางซีกลากไม้ในป่าหลายเส้น เป็นช่องทางให้การทำไร่เลื่อนลอยขยายตัวขึ้น โดยใช้เส้นทางซีกลากไม้นั้นเข้าไปกลางป่าลึก ๆ ได้ง่าย และใช้เส้นทางนั้นเป็นทางลำเลียงพืชผลในตัว บางครั้งผู้มีอำนาจในการอนุญาตและดีตราไม้ให้ทำออกละทิ้งอุดมคติเพื่อแลกเปลี่ยนกับอำมิสสินจ้าง ดีตราไม้ออกเป็นจำนวนมาก เอาไม้ที่มีคุณภาพดีออกมาเหลือไม้ที่ไม่ดี อ่อนแอ และคุณภาพทรามไว้แพร่พืชพันธุ์ในป่า ทำให้สภาพของป่าไม้ที่เหลืออยู่ด้อยค่าในทางเศรษฐกิจลง

9) สาเหตุทางวัฒนธรรมประเพณี แต่เดิมนั้นประเพณีของไทยบิดามารดาจะแบ่งที่ดินให้แก่ลูกหลานเพื่อเป็นมรดก ทำให้ที่ดินสำหรับการเกษตรถูกแบ่งเป็นแปลงย่อยๆ ตามจำนวนของบุตร เพียง 2-3 ไร่ คนที่ดินก็ถูกแบ่งให้เล็กลงไปจนไม่สามารถ

ทำการเกษตรเพื่อเป็นรายได้สำหรับเลี้ยงครอบครัว จึงต้องขายที่ดินแล้วโยกย้ายไปบุกเบิก
จับจองที่ดินซึ่งเป็นของป่าไม้ต่อไป

10) สาเหตุจากการพัฒนาประเทศ ในการพัฒนาประเทศจะต้องมี
การพัฒนาขั้นพื้นฐาน ได้แก่ ไฟฟ้า แหล่งน้ำเพื่อการชลประทาน การคมนาคม และอื่น ๆ
การสร้างเขื่อนพลังน้ำเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า และเขื่อนกักน้ำเพื่อการชลประทาน รวมทั้ง
การจัดที่ดินในนิคมต่าง ๆ ทำให้สูญเสียพื้นที่ป่าไม้ไป (อำนาจ คอวณิช. 2530 : 17 - 20)

สำหรับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากสภาพของป่าโดยทั่วไป
เป็นป่าโปร่ง จึงสะดวกในการทำลายเพื่อนำพื้นที่มาใช้ในการทำการเพาะปลูก โดยใช้วิธีการ
ง่าย ๆ คือ ใช้ไฟเผาป่า การลักลอบตัดไม้มาใช้ในการก่อสร้าง ทำเชื้อเพลิงและวัสดุที่ใช้
ก่อสร้างอื่น ๆ ทั้งนี้ก็เพราะไม้เต็งรังเป็นไม้เนื้อแข็งและใช้ได้ทนทาน แม้จะฝังไว้ในดินที่ชื้นแฉะ
ก็ตาม จากการทำลายป่าของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีอยู่อย่างมากมาย อีกทั้งประเทศไทยมี
ลักษณะภูมิประเทศลาดเอียง และดินเป็นดินทรายเก็บน้ำไว้ไม่อยู่ ซึ่งเป็นสาเหตุให้ภาคตะวันออกเฉียง
เหนือมีสภาพภูมิอากาศแห้งแล้งกว่าภาคอื่น ๆ (อำนาจ เจริญศิลป์. 2543 : 123)

Rajabhat **พื้นที่ป่าไม้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ** ในปี พ.ศ. 2495 พบว่ามี
มากถึง 64.1 ล้านไร่ หรือร้อยละ 60.3 ของพื้นที่ภาค แต่มาถึงปี พ.ศ. 2504 พื้นที่ป่าไม้ของ
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลดลงเหลือเพียง 41.9 และ 13.9 ล้านไร่ ในปี พ.ศ. 2532
ตามลำดับ โดยมีอัตราการลดลงเฉลี่ย 1 ล้านไร่ / ปี

จากรายงานสรุปผลการศึกษาวิจัยเรื่อง "วิวัฒนาการบุกเบิกป่า"
ได้สรุปสาเหตุสำคัญของการลดลงของพื้นที่ป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็คือ การสัมปทาน
ทำไม้ทำให้ป่าไม้ลดลงมากที่สุด กล่าวคือ พื้นที่สัมปทานทำไม้ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
จากอดีตถึงปี พ.ศ. 2530 ครอบคลุมพื้นที่ถึง 38.6 ล้านไร่ และหากพิจารณาความสัมพันธ์
ระหว่างการสัมปทานทำไม้มากที่สุดคือ ในช่วงปี พ.ศ. 2516 - 2519 กับการลดลงของพื้นที่
ป่ามากที่สุด ก็พบว่ามีความสัมพันธ์ไปในทิศทางเดียวกันด้วยคือ ในช่วงปี พ.ศ. 2516 ถึง
ปี พ.ศ. 2521 จะพบว่าพื้นที่ป่าไม้ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือลดลงมากที่สุด
(เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. 2534 : 230)

ปัจจุบันบริเวณที่มีป่าของภาค ได้แก่ พื้นที่ชายขอบภูมิภาคที่เป็น
ทั้งภูเขา สูงชัน หรือบริเวณที่สูงชันอื่น ๆ ซึ่งไม่เหมาะสำหรับการทำเกษตรกรรม ส่วนบริเวณ
พื้นที่ราบ ได้เปลี่ยนสภาพเป็นแหล่งผลิตพืชพาณิชย์และมีป่าเหลือเพียงหย่อมเล็ก ๆ จังหวัด
ที่มีป่าไม้น้อยที่สุด คือ จังหวัดมหาสารคาม มีพื้นที่ป่าประมาณ ร้อยละ 0.92 จังหวัด

ร้อยเอ็ด ร้อยละ 2.88 จังหวัดสุรินทร์ ร้อยละ 4.18 จังหวัดบุรีรัมย์ ร้อยละ 5.77 จังหวัดหนองคาย ร้อยละ 7.35 ส่วนจังหวัดที่มีป่าไม้มาก ได้แก่ จังหวัดมุกดาหาร ร้อยละ 35.59 จังหวัดเลย ร้อยละ 28.57 จังหวัดชัยภูมิ ร้อยละ 24.62 และจังหวัดอุบลราชธานี ร้อยละ 20.56

การลดลงอย่างรวดเร็วของพื้นที่ป่าก่อให้เกิดผลกระทบทั้งในด้านประสิทธิภาพการผลิต มลพิษ สภาวะแวดล้อม และคุณภาพชีวิต ในขณะที่พื้นที่ป่าลดลงตลอดเวลา กรมป่าไม้ก็ได้ประกาศป่าสงวนแห่งชาติเพิ่มขึ้น โดยการขยายพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเดิม หรือประกาศป่าสงวนแห่งชาติใหม่ จนกระทั่งปัจจุบันมีจำนวนป่าสงวนแห่งชาติมากกว่า 353 แห่ง พื้นที่กว่า 34.4 ล้านไร่ หรือ 1 ใน 3 ของพื้นที่ภาค ขณะเดียวกัน กรมป่าไม้ได้มีประกาศป่าสงวนหลายแห่งเป็นอุทยานแห่งชาติ ปัจจุบันภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอุทยานแห่งชาติ 14 แห่ง มีพื้นที่ 4.04 ล้านไร่ (มงคล ด้านธานินทร์ และคณะ. 2536 : 38) พื้นที่ป่าโคกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นับว่ามีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนอีสานมาช้านาน เพราะเป็นแหล่งอาหาร ยุกรักษาโรค และเป็นแหล่งไม้ใช้สอยที่สำคัญ ปัจจุบันพื้นที่ป่าดงดิบ และป่าดิบเขาจะเหลืออยู่น้อยมาก นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลาย ๆ แห่งได้รักษาพื้นที่ป่าไว้ในรูปของป่าดอนปู่ตา ป่าช้า และวัดป่าของหมู่บ้าน (เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, บรรณาธิการ. 2536 : 31)

1.3.6 แนวทางการฟื้นฟูและพัฒนาป่าไม้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

แนวทางในการดำเนินงานเพื่อให้การฟื้นฟู และพัฒนาป่าไม้บรรลุเป้าหมายในเวลาอันสั้นตามความประสงค์นั้น จะต้องระดมกำลัง ทุน จากหลายฝ่ายทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชนในท้องถิ่นให้มาร่วมมือร่วมใจกันอย่างจริงจัง ดังต่อไปนี้

- 1) กำหนดพื้นที่ป่าอนุรักษ์ (15 เปอร์เซ็นต์) ป่าเขตนี้นี้เป็นป่าบนพื้นที่สูง ซึ่งเป็นเขตต้นน้ำลำธาร ทั้งที่ประกาศเป็นป่าอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ทั้งสองเขตนี้นี้ บทบัญญัติกฎหมายทั้ง 2 ฉบับ ห้ามมิให้มีการแผ้วถางป่า ถิ่น หรือครอบครองพื้นที่ที่ได้กำหนดไว้แล้วเป็นอันขาด ตามที่ได้ปฏิบัติอยู่จะต้องเพิ่มการปฏิบัติอย่างจริงจังตามตัวบทในกฎหมาย ไม่เช่นนั้นแล้วป่าในส่วนนี้ที่มีอยู่จะถูกบุกรุกทำลายป่าและการปลูกป่าทดแทนจะต้องดำเนินการควบคู่กันไป

2) กำหนดพื้นที่ป่าเศรษฐกิจ ป่าเศรษฐกิจ คือ ป่าสงวนแห่งชาติที่ได้จัดวางโครงการ เพื่อมิให้มีการทำไม้หรือของป่าเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐ ป่าในเขตนี้ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นับว่าหดหายและเสื่อมโทรมลงไปมากในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ขณะนี้มีพื้นที่ป่าสีเขียวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่จัดเป็นป่าเศรษฐกิจเหลืออยู่ประมาณ 9 ล้านไร่ หรือ 8.4 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งจำเป็นต้องปลูกสร้างเสริมป่าหรือบำรุงป่าเพิ่มอย่างน้อย 15 เปอร์เซ็นต์ หรือเนื้อที่ประมาณ 17 ล้านไร่ จึงจะมีป่าเศรษฐกิจของภาคนี้ครบ 25 เปอร์เซ็นต์

แนวทางในการปลูกสร้างและบำรุงส่งเสริมป่าเศรษฐกิจนั้น ควรมีการระดมสมอง กำลัง และเงินทุนจากทุกฝ่าย ดังนี้

2.1) การส่งเสริมภาคเอกชน ปัจจุบันมีเอกชนทำการปลูกป่าเชิงพาณิชย์ ทั้งในที่ดินกรรมสิทธิ์ และเช่าป่าสงวนแห่งชาติที่มีสภาพเสื่อมโทรมปลูกป่า รัฐควรเร่งรัดการออกกฎหมายเพื่อส่งเสริมกิจการนี้โดยด่วน

มหาวิทยาลัย 2.2) ควบคุมการปลูกป่าตามเงื่อนไขสัมปทาน ซึ่งผู้รับสัมปทานมีภาระหน้าที่ที่ต้องปลูกป่าทดแทนให้ได้ผลอย่างจริงจัง

2.3) ปรับปรุงบำรุงสภาพป่าเดิมที่เสื่อมโทรม ที่ยังมีสภาพที่จะกลับฟื้นคืนให้มีสภาพดีขึ้น โดยการประชาสัมพันธ์ชักชวนประชาชนให้ความร่วมมือในการป้องกันไฟป่าและบุกรุกทำลายเผาป่า ตลอดจนความช่วยเหลือทางการจากหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง คือ กรมป่าไม้

2.4) ส่งเสริมการปลูกป่าชุมชนเพื่อชุมชน ปัจจุบันป่าเสื่อมสภาพและที่รกร้างว่างเปล่าใกล้ๆ หมู่บ้านหรือชุมชน รวมตลอดที่สาธารณประโยชน์ในหมู่บ้านตามวัด ตามโรงเรียน มีอยู่มากพอสมควร จึงควรส่งเสริมให้ชุมชนปลูกป่า อาจจะเป็นประชาชนในหมู่บ้าน คณะกรรมการตำบลให้มีความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการป่าชุมชน การดำเนินการที่ดำเนินการปลูกป่าชุมชน โดยความช่วยเหลือทางวิชาการของหน่วยงานที่รับผิดชอบ ถ้าดำเนินการได้จะเปลี่ยนทัศนคติและความรู้สึกของประชาชนว่าเขาเป็นเจ้าของป่าร่วมกันใช้ประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งจะมีผลทำให้เกิดความรักและหวงแหนป่าเพิ่มมากขึ้น

2.5) ส่งเสริมการปลูกป่าตามหัวไร่ปลายนาน ในที่ดินกรรมสิทธิ์ บริเวณพื้นที่ตอนที่ทำการเกษตรไม่ได้ผล การปลูกป่าประเภทนี้เพื่อประโยชน์เนกประสงค์ เช่น ให้ร่มเงา เป็นแนวป้องกันลมปะทะลม ดอก ใบและผลใช้เป็นอาหารได้ เป็นสมุนไพร และใช้ประโยชน์จากลำต้น เป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้ม เป็นต้น

การจัดป่าสำหรับหมู่บ้านเช่นนี้ ทำให้ความรู้สึกของประชาชนว่า ส่วนใหญ่ป่าที่เขาได้ปลูกทดแทนนั้นได้ใช้ประโยชน์โดยตรง มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ รัก และหวงแหน จึงเชื่อว่าคงได้รับความร่วมมือในการปลูกสร้างเสริมป่าทดแทน

2. ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ (Structural functional theory)

โกมล สนั่นก้อง และคณะ (2536 : 24 ; อ้างอิงมาจาก สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2541 : 5) ได้สรุปสาระสำคัญของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ ไว้ดังนี้

1. สังคมทุกสังคมจะต้องมีโครงสร้าง ซึ่งประกอบด้วยหน่วยต่าง ๆ
2. แต่ละหน่วยต่างทำหน้าที่ประสานกัน
3. แต่ละหน่วยต่างทำหน้าที่เพื่อความคงอยู่ของสังคม
4. แต่ละหน่วยต่างยึดระบบค่านิยมเป็นแนวในการปฏิบัติหน้าที่

โกมล สนั่นก้อง และคณะ (2537 : 25 ; อ้างอิงมาจาก ยศ สันตสมบัติ. 2541 : 5) ได้มองสังคมโดยเปรียบเทียบกับสิ่งมีชีวิต (Organism) โดยมีระบบต่าง ๆ เพื่อทำหน้าที่ สังคมก็เช่นเดียวกันประกอบไปด้วยระบบต่าง ๆ เช่น ระบบครอบครัว ศาสนา การเมือง เป็นต้น แต่ละระบบมีโครงสร้างและหน้าที่เฉพาะ แต่ละระบบจะทำหน้าที่เพื่อให้สังคม ดำเนินไปอย่างราบรื่น ความสัมพันธ์ระหว่างระบบต่าง ๆ ของสังคมก็คือ โครงสร้างของสังคม (Social structure) นั่นเอง โครงสร้างจะประกอบไปด้วย “สถาบัน” (Institutions) ต่าง ๆ

จากทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่จะเห็นว่า สังคมจะประกอบไปด้วยหน่วยต่าง ๆ ในสังคม ทำหน้าที่แตกต่างกัน ความสัมพันธ์ระหว่างระบบต่าง ๆ ของสังคมก็คือ โครงสร้างของสังคม ถ้าสังคมมีระบบที่ดีสังคมก็จะสงบสุข เพราะทุกระบบรู้จักการทำหน้าที่ให้ประสานสอดคล้องกับระบบอื่น

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้ นั้น ได้มีผู้ศึกษาไว้ดังนี้

วรภรณ์ สุทธราพิพัฒน์ (2533 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมของราษฎรที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนบ้านขาม ตำบลดงมูล อำเภอนองกุ้งศรี จังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อ

การเปลี่ยนแปลงรายได้ของครัวเรือน คือขนาดของพื้นที่ทำกิน และจำนวนแรงงานในครัวเรือน สำหรับการศึกษาค้นคว้าความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมต่อผล การบุกรุกทำลายป่า พบว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และสังคมทั้งหมด ได้แก่ รายได้ของครัวเรือน ขนาดพื้นที่ทำกิน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน และลักษณะการถือครองที่ดิน มีผลต่อการบุกรุกหรือไม่ การบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้เป็นอิสระต่อกัน ราษฎรเหล่านี้จะบุกรุกพื้นที่ป่าไม้เหมือน ๆ กันเพื่อหารายได้เสริมจากการบุกรุกทำลายป่า ซึ่งเป็นวิธีการที่รวดเร็วกว่าการทำางาน เพื่อหารายได้จากงานประเภทอื่น ๆ ดังนั้นแนวทางแก้ไขก็คือ การสร้างทัศนคติ การปลูกฝังและการอบรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้แก่ราษฎร มีการสร้างอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับราษฎร ตลอดจนรัฐควรให้ความช่วยเหลือในการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ที่จำเป็น ช่วยในการแนะนำปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตให้สูงขึ้น และสอดแทรกหลักสูตรการเรียนการสอนเกี่ยวกับเรื่องป่าไม้ให้กับเยาวชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้

ประสิทธิ์ หาญชาญเลิศ (2537 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมที่ชาวบ้านได้รับจากโครงการพัฒนาป่าชุมชน จังหวัดมหาสารคาม ผลการศึกษาพบว่า การดำเนินงานพัฒนาป่าชุมชน สอดคล้องตามหลักการที่กรมป่าไม้ได้กำหนดไว้ โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้พิจารณาตัดสินใจในขั้นตอนต่าง ๆ ของโครงการซึ่งได้แก่ วิธีการดำเนินงานและการจัดการผลประโยชน์ที่ได้จากโครงการ

ธัญวัฒน์ นันทธนวนานิช (2538 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการพัฒนาโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กรณีศึกษาโครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่น ผลการศึกษาพบว่า สาเหตุหลักที่นำไปสู่พฤติกรรมชุมชนที่ทำให้เกิดการทำลายทรัพยากรป่าไม้ดิน น้ำ กล่าวคือ สาเหตุจากบุคคลที่ขาดภูมิปัญญาที่สำคัญ 3 ประการ คือ ขาดสำนึก โดยเฉพาะสำนึกความเป็นชุมชน ขาดความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการชุมชนที่มีประสิทธิภาพ ขาดความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีที่เหมาะสม โดยมีกลยุทธ์ในการดำเนินงานของโครงการที่สูงสามหมื่นคือ การสร้างจิตสำนึกและการพัฒนาภูมิปัญญาของประชาชน เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาชาวบ้านและการมีส่วนร่วมมีความสำคัญในเชิงบวกต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของเกษตรกรอยู่ในระดับสูงมาก นอกจากนั้นการได้รับข้อมูลข่าวสารก็แสดงความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระดับปานกลาง ขณะที่อายุและขนาดพื้นที่ถือครองแทบจะไม่มีความสัมพันธ์เลย

สุรพงศ์ จวีร์ภักดี (2541 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในท้องที่อำเภอางาว จังหวัดลำปาง ผลการศึกษาพบว่า (1) ชาวบ้านกลุ่มตัวอย่างมีการใช้ภูมิปัญญาในรูปของความเชื่อ พิธีกรรม กฎ ข้อบังคับ การนำภูมิปัญญาไปใช้ในการปฏิบัติ ได้แก่ การไม่ทำลายป่า การไม่ล่าสัตว์ การปลูกป่า การป้องกันไฟป่า (2) ชาวบ้านกลุ่มตัวอย่างมีระดับความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในระดับปานกลางแต่มีระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในระดับน้อย (3) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ (รายได้) มีผลต่อระดับความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95 ปัจจัยทางด้านสังคม (ชาติพันธุ์ ระดับการศึกษา ความเป็นผู้นำชุมชน) มีผลต่อระดับความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95 ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ (อาชีพ) มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95 ปัจจัยทางด้านสังคม (ชาติพันธุ์ ระดับการศึกษา ความเป็นผู้นำชุมชน) มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95

บัญญัติ แก้วสอง และคณะ (2539 : 3-4) ได้ศึกษาแนวทางการพัฒนาของชุมชนที่ได้ดำเนินการมาในอดีต ซึ่งพบว่า ลักษณะป่าชุมชนในภาคอีสาน

1. เป็นพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านอาศัยและทำมาหากินอยู่ ทำให้ชาวบ้านรู้สึกผูกพันในทรัพยากรป่า
2. เป็นพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านเลือก เพื่อใช้ประโยชน์โดยไม่ให้ครอบครองพื้นที่ป่าทั้งหมด แต่ได้เลือกใช้ตามความจำเป็นของชุมชน เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านจำแนกชนิดและขนาดของพื้นที่ได้ ป่าชุมชนนั้นมีทั้งป่าวัฒนธรรม ตามประเพณีและความเชื่อ เช่น วัดป่า ป่าดอนปู่ตา ป่าช้า หรือป่าระบบนิเวศ เช่น ป่าอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร ป่ากำบังลม นอกจากนี้ป่าที่ยังมีประโยชน์ใช้สอยก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์ ป่าโคกสำหรับตัดไม้สร้างบ้าน หรือจัดเก็บผักผลไม้ อาหารและสมุนไพร ฯลฯ ป่าเหล่านี้ให้ประโยชน์และความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

วิยุทธ์ จรรย์พันธ์ และคณะ (2535 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการจัดการป่าชุมชนของท้องถิ่น ผลการศึกษาพบว่า การจัดการป่าชุมชนดั้งเดิม โดยอาศัยระบบความเชื่อเรื่องผีและพุทธศาสนาเป็นกลไกสำคัญในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของชาวบ้าน การจัดการป่า

ชุมชน โดยอาศัยพลังองค์กรทางสังคมเป็นหลักในการจัดการ โดยมีกฎระเบียบที่สมาชิกในชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้น วัตถุประสงค์ของการจัดการป่าชุมชนมีวัตถุประสงค์ทั้งในเชิงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และการจัดการเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชุมชน องค์ประกอบของการจัดการป่าชุมชนนั้นจะมีหน่วยงานทางสังคมทำหน้าที่เป็นแกนนำในการดำเนินการ เช่น ครอบครัวและคณะกรรมการมีระบบแรงจูงใจ และเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชนในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน รวมทั้งการถือครองที่ดินและต้นไม้

บริสุทธิ์ กระแส (2535 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาบทบาทของวัดกับการอนุรักษ์ป่าไม้ ศึกษาเฉพาะกรณีวัดบุญญานุสรณ์ และวัดวัดโนนปมคุณ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ผลการศึกษาพบว่า วัดบุญญานุสรณ์และวัดวัดโนนปมคุณ นอกจากเป็นผู้นำทางด้านจิตใจ มีหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนให้คนประพฤติดี ประพฤติชอบตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา แล้ว วัดทั้งสองยังมีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ด้วย ซึ่งวัดทั้งสองมีความแตกต่างกัน แต่ผลของการปฏิบัติกิจกรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ของวัดทั้งสองคล้ายกันมีแตกต่างกันแต่เพียงด้านปริมาณและกิจกรรมที่ปฏิบัติเท่านั้น แต่ผลของการปฏิบัติปรากฏว่า ได้ผลดีในระดับปานกลางค่อนข้างไปทางดีมากทั้งสองวัด ปัญหาของการอนุรักษ์มีเพียงเล็กน้อยเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในอดีต วัดทั้งสองสามารถแก้ไขปัญหานั้นได้ ปัจจุบันวัดทั้งสองไม่มีปัญหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แต่อย่างใด

เกลินี จอมเกาะ (2540 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาป่าโคกดงเค็งกับวิถีชีวิตชุมชน อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ทำให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าคือ ความต้องการพื้นฐานในการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านเพื่อการดำรงชีวิต โครงสร้างพื้นฐานในการพัฒนาประเทศ การขยายตัวและการส่งเสริมให้ปลูกพืชพาณิชย์ ตลอดจนนโยบายเจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่น เช่น ทำรั้วกันหมาลอด ในช่วงแรกชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างอิสระและเท่าเทียมกันเพื่อยังชีพ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 เป็นต้นมา ต่อมาชาวบ้านโดยทั่วไปได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าเชิงพาณิชย์ คือ หาฟันสมุนไพร และหาของป่าที่ใช้ประโยชน์อื่น ๆ เช่น เก็บพืชผัก หาอาหาร ผลไม้ เผาถ่าน หาแมลงและสัตว์ที่เป็นอาหาร ลักษณะการใช้ประโยชน์หลังปี พ.ศ. 2532 ถึงปัจจุบัน พบว่าป่ามีสภาพเสื่อมโทรม สถาบันวิจัยวลัยรุกเวชได้เข้ามาดูแลให้ป่าฟื้นตัวด้วยระบบนิเวศแต่ยังคงให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์เก็บหาของป่า เพื่อการยังชีพในด้านอาหารและสมุนไพรตามความเหมาะสม การใช้ประโยชน์จากป่าจึงมีปริมาณลดลง

มงคล ตำนานินทร์ และคณะ (2536 : 168) ได้ทำการวิจัยป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนมีเงื่อนไขทางสังคม วัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเกิดการดำรงอยู่ ได้แก่ ลักษณะความเป็นป่าชุมชนดั้งเดิม ชุมชนจะมีวัฒนธรรม ความเชื่อเกี่ยวกับป่าที่สืบทอดกันมาค่อนข้างชัดเจน และมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ช่วยให้สภาพป่าชุมชนยังคงดำรงรักษาความเป็นป่าไว้ได้มาก ส่วนในชุมชนใหม่ความหลากหลายของวัฒนธรรม ทำให้ชุมชนไม่สามารถก่อกำเนิดป่าชุมชนได้ง่าย ๆ โดยเฉพาะป่าทางวัฒนธรรม

สหทัย วิเศษ (2540 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มฮักป่าศรีถ้อย ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มฮักป่าศรีถ้อยมีพัฒนาการมาจากการร่วมกันคัดค้านการสัมปทานป่าไม้ และการประสบกับภัยแล้งที่เกิดขึ้นมาจากการตัดไม้ทำลายป่า จึงเกิดกิจกรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าที่มีทั้งกิจกรรมที่เกิดจากความรู้อันประสพการณ์ และเกิดจากกิจกรรมที่ประยุกต์ประเพณีทางพระพุทธศาสนา โดยมีแนวคิดในการอนุรักษ์คือ การให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่า โดยใช้กิจกรรมที่มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรม และระบบนิเวศของชุมชนเป็นวิธีการกระตุ้น หรือชี้ให้ชาวบ้านตระหนักในความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ จากการทำกิจกรรมทำให้ป่าฟื้นตัวมีความอุดมสมบูรณ์ และกระตุ้นจิตสำนึกของชาวบ้านให้เกิดความตระหนัก ในการที่จะช่วยกันในการรักษาป่าอีกด้วย

การทำกิจกรรมของกลุ่มฮักป่าศรีถ้อยถือว่าเป็นระบบความรู้ หรือภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำที่แบ่งออกเป็น 3 มิติ คือ

1. เนื้อหาของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ มีองค์ความรู้ที่แสดงความสัมพันธ์ 3 ด้าน คือ
 - 1.1 องค์ความรู้แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มีการจัดความสัมพันธ์ที่จะให้คนอยู่ร่วมกันโดยการกำหนดระเบียบ กฎเกณฑ์เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติ
 - 1.2 องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยพบความสัมพันธ์ผ่านระบบการใช้ประโยชน์จากป่า เพื่อการยังชีพเป็นหลักและระบบการผลิตเพื่อขายที่พึ่งพา และรักษาสมดุลของธรรมชาติให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการรักษาป่า

1.3 องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ พบความสัมพันธ์ผ่านความเชื่อเรื่องผี และการนับถือพุทธศาสนาของชาวบ้านโดยการแสดงความเคารพ สร้างระบบความสัมพันธ์ และจิตสำนึกให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสม

2. ลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ มี 2 ลักษณะ คือ

2.1 ลักษณะที่เป็นความรู้ความสามารถ หรือแนวทางในการแก้ไขปัญหา คือการจัดการป่าชุมชนที่มีรากฐานมาจากการสังเกตสภาพแวดล้อม และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

2.2 ลักษณะที่เป็นความเชื่อ ประเพณี หรือวัฒนธรรม คือ การปรับเปลี่ยนประเพณีที่เกี่ยวข้องกับคนเพื่อมาทำหน้าที่ และบทบาทเพื่อการอนุรักษ์

3. กระบวนการเกิดของภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ มีการเรียนรู้จากธรรมชาติ การนับถือศาสนาพุทธ และเชื่อในเรื่องผีผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอก ที่เรียนรู้ด้วยตนเองและมีผู้อื่นถ่ายทอดให้แล้วส่งสมไว้ในรูปของพิธีกรรมเพื่อการอนุรักษ์

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ชาวบ้านได้ใช้พื้นที่ป่าเป็นที่ทำมาหากิน จึงมีความผูกพันกับป่าและมีความต้องการพื้นฐานในการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อการดำรงชีวิต แต่ผลจากการพัฒนาประเทศ มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจและส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชพาณิชย์ จึงทำให้ชาวบ้านขยายพื้นที่เพาะปลูก และเริ่มมีการทำลายป่าไม้ โดยมีสาเหตุที่สำคัญคือ ขาดภูมิปัญญาที่สำคัญอยู่ 3 ประการดังนี้ ขาดสำนึกความเป็นชุมชน ขาดความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ และขาดความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีที่เหมาะสม นอกจากนั้นปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคม ก็มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรายได้ของครัวเรือน ชาวบ้านจะบุกรุกทำลายป่าเพื่อหารายได้เสริมจากป่าไม้ แนวทางแก้ไขก็คือ การสร้างทัศนคติ การปลูกฝัง และการอบรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้แก่ราษฎร มีการสร้างอาชีพเพื่อเพิ่มรายได้ และรัฐควรให้ความช่วยเหลือในการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน ช่วยแนะนำปรับปรุงประสิทธิภาพการเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้น สอดแทรกหลักสูตรการเรียนการสอน เรื่องป่าไม้ให้กับเยาวชน การสร้างจิตสำนึก และการพัฒนาภูมิปัญญาของชาวบ้าน เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในเรื่องการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และให้ชาวบ้านได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้อง ส่วนการดำเนินงาน

ก็ควรให้ชาวบ้านที่เป็นคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้พิจารณาตัดสินใจในขั้นตอนต่าง ๆ ของโครงการ ถึงแม้จะมีส่วนราชการเข้ามาเกี่ยวข้องก็ตาม

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จะประสบความสำเร็จได้นั้นมีองค์ประกอบสำคัญอยู่ 3 ประการ ดังนี้

1. การรักษาป่าโดยอาศัยระบบความเชื่อเรื่องผี พิธีกรรม และสร้างกฎระเบียบ ข้อบังคับขึ้น มีการสร้างป่าทางวัฒนธรรม เช่น ป่าวัดป่า ป่าดอนปู่ตา ป่าช้า เป็นต้น

2. พระพุทธศาสนาก็เป็นกลไกสำคัญในการรักษาป่า ถ้ามีผู้นำทางศาสนาที่เข้มแข็ง ชาวบ้านก็เกิดแรงศรัทธา สามารถจูงใจให้ชาวบ้านหันมาอนุรักษ์ป่าไม่ได้

3. อาศัยพลังองค์กรทางสังคมทั้งภาครัฐ เอกชน นักวิชาการเป็นหลักในการจัดการ โดยมีชาวบ้านเป็นผู้ตั้งกฎระเบียบขึ้นเพื่อถือปฏิบัติในชุมชน

ชูลิทธิ ชูชาติ (2541 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าและระบบนิเวศเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งของประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่า ในแนวความคิดของชาวบ้าน ระบบนิเวศป่าประกอบด้วยสิ่งไม่มีชีวิต เช่น ดิน น้ำ อุณหภูมิ แร่ธาตุ ฝน ฯลฯ และสิ่งมีชีวิต ได้แก่ สัตว์ พืช และมนุษย์ นอกจากนี้ระบบนิเวศป่ายังประกอบด้วย ผี สาง เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านใช้ระบบผลิตและระบบการดำรงชีวิตแบบพึ่งพิงป่า โดยยึดหลักการอนุรักษ์การพึ่งพาอาศัย การเคารพ การนับถือ ความกลัว และการสำนึกบุญคุณ ระบบนิเวศป่าในการผลิตเพื่อการยังชีพจึงดำรงอยู่ได้ แต่ได้เริ่มมีการสูญสลาย ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาปัจจัยพื้นฐานการผลิตและระบบการผลิตเพื่อขายเข้าสู่ในหมู่บ้านภาคเหนือ เมื่อประมาณ 4 ทศวรรษที่ล่วงมาแล้ว ในท่ามกลางการขยายตัวของความเจริญในรูปแบบใหม่ ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็ยังคงรักษาระบบนิเวศป่าไว้ได้ โดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องการใช้แนวความคิดคำสอนเชิงวรรณกรรมมุขปาฐะ ความเชื่อ พิธีกรรมและการสร้างกฎกติกาในการรักษาระบบนิเวศป่า กะเหรี่ยงเป็นชนเผ่าที่ใช้วรรณกรรมมุขปาฐะกล่อมเกล่าและให้การศึกษแก่ผู้เยาว์มากกว่าชาวบ้านกลุ่มอื่น

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่า ได้แก่ การนับถือผี การสืบชะตา แม่น้ำ การผูกสายสะดือทารกไว้ที่ต้นไม้ ระบบเหมืองฝาย การประปาภูเขา การบวชป่า การปลูกป่า การทำไร่หมุนเวียนและการสร้างแนวป้องกันไฟ ในพิธีกรรมดังกล่าวแล้วเป็นการปฏิบัติที่แสดงถึงความเคารพ ความกตัญญู ความกลัว การอ่อนน้อม การเชื่อเพื่อเชื่อแผ่

ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ในปัจจุบันพิธีกรรมดังกล่าวได้ขยายตัวกว้างขวางมากยิ่งขึ้น เพราะได้รับการสนับสนุนจากนักวิชาการและนักพัฒนาชุมชน

จากการใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในรูปแบบของความเชื่อ พิธีกรรม กฎข้อบังคับ และการลงโทษต่อผู้ฝ่าฝืนบุกรุกป่า จึงทำให้ป่าไม้ในภาคเหนือตอนบนโดยเฉพาะจังหวัดที่มีกะเหรี่ยง ลัวะอยู่มาก มีพื้นที่ป่ามากที่สุดในประเทศไทย เมื่อเปรียบเทียบตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ถึงปี พ.ศ. 2538

4. กรอบแนวคิดในการศึกษา

ผู้ศึกษาได้พัฒนารอบแนวคิดเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดมหาสารคามของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้ ๆ และพื้นที่รอบบริเวณป่าโคกใหญ่ เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ระหว่างชุมชนกับป่าในการอยู่ร่วมกัน ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ประยุกต์โดยการนำแนวคิดทางสังคมศาสตร์จากการศึกษาจากแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เชื่อมโยงกับแนวคิดของนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์เพื่อนำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

1. แนวคิดที่หนึ่ง มิติทางวัฒนธรรมเป็นหลักการพื้นฐานของการศึกษาครั้งนี้มีลักษณะสำคัญ 6 ประการคือ

1.1 มองความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ของชีวิตและธรรมชาติเป็นองค์รวม (Holistic approach) โดยไม่จำกัดอยู่ที่ด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว เช่น มองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน ไม่อาจแบ่งแยกได้เด็ดขาดจากกันเพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งชีวิตทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของสังคม

1.2 การเน้นที่วิถีคิดที่มีความหลากหลายและซับซ้อนเป็นลักษณะสำคัญของการมองแบบองค์รวม หมายถึง หลักการและการเลือกของการให้เหตุผลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติอย่างมีเงื่อนไข ดังนั้นความคิดที่ว่าคนกับป่าอยู่ร่วมกันได้ หรือสิทธิของชุมชนจึงไม่ใช่ค่านิยม แต่เป็นวิถีคิดและทางเลือกที่วางอยู่บนเงื่อนไขของการยังชีพ และความสัมพันธ์กับธรรมชาติแบบยั่งยืน

1.3 การศึกษาจากมุมมองของชาวบ้าน จะเป็นช่องทางสำคัญเบื้องต้นในการทำความเข้าใจต่อปัญหา และการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านก่อนที่จะนำมาวิเคราะห์ความเชื่อมโยงกับแง่มุมในส่วนอื่น ๆ ต่อไปเพราะวิถีคิดของชาวบ้านถือเป็นการสืบสาน

ภูมิปัญญาของท้องถิ่น ได้ผ่านการตรวจสอบและพิสูจน์ในสภาพความเป็นจริงมาเป็นเวลานาน จึงสามารถเป็นพื้นฐานหนึ่งของการศึกษาได้

1.4 การให้ความสำคัญกับเรื่องอุดมการณ์อำนาจ เป็นพื้นฐานในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม มนุษย์กับธรรมชาติ เช่น ความเชื่อในการนับถือผี ชะล่า หรือข้อห้าม ความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์และการยังชีพที่ถือว่า เป็นอุดมการณ์พื้นฐานของการบังคับใช้ระเบียบและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ

1.5 การมองในแง่ของการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ หมายถึง การปรับเปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์อำนาจ ให้มีศักยภาพอย่างต่อเนื่องในการต่อสู้กับเงื่อนไขใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การใช้วิธีคิดว่าด้วยเขตอภัยทานเป็นพลังต่อต้านในการทำลายป่าไม้ในปัจจุบัน

1.6 การเห็นว่ามีมนุษย์มีศักดิ์ศรี และมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของตน ดังนั้นหากชุมชนกลุ่มใดถูกความคิดมาครอบงำให้ต้องสูญเสียความเป็นคน เช่น การกลั่นแกล้งชาวบ้านเป็นพวกชอบทำลายป่าทั้ง ๆ ที่พวกเขามีวัฒนธรรมในการอยู่ร่วมกับป่า พวกเขามีสิทธิตามธรรมชาติที่จะปลดปล่อยตัวเองออกจาก การครอบงำนั้นด้วยการแสดงออกทางวัฒนธรรมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ความเป็นชุมชนใน การรวมตัวกันเพื่อการรักษาป่า

2. แนวคิดที่สอง ระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน (Communal property system) เป็นความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร ที่สำคัญของชุมชนตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ทรัพยากรที่มีระบบจัดการโดยผู้ใช้ ซึ่งจะกำหนดกฎเกณฑ์ว่า มีใครบ้างที่มีสิทธิ์ใช้ มีใครบ้าง ไม่มีสิทธิ์ใช้ และควรใช้อย่างไรทรัพย์สินแบบนี้แม้จะถือว่าเป็นทรัพย์สินส่วนรวม (Communal property) แบบหนึ่งแต่ก็แตกต่างจากทรัพย์สินส่วนรวมอื่น ๆ ไม่ว่าจะ เป็นทรัพย์สินสาธารณะ เพราะทรัพย์สินแบบนี้ทุกคนมีสิทธิ์ใช้อย่างไม่มีการเกณฑ์ หรือทรัพย์สิน ซึ่งรัฐเป็นเจ้าของและผู้จัดการ

ระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชนมีชุมชนเป็นทั้งผู้จัดการและผู้ใช้ มักจะเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนานของชุมชนท้องถิ่น

3. แนวคิดที่สาม ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน จะหมายถึง ภูมิปัญญาของชาวบ้าน ที่แสดงให้เห็นถึงการบังคับใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ของการใช้ และการจัดการทรัพยากร โดยผ่านการจัดองค์กรของชุมชนในลักษณะใดลักษณะหนึ่งที่มีความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ และทางสังคมที่เกิดขึ้นโดยรอบ

และในการปรับตัวต่อการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งอย่างต่อเนื่อง ขณะที่สามารถพัฒนาการใช้ทรัพยากรอย่างมีดุลยภาพกับระบบนิเวศ และสร้างสรรค์ความเป็นธรรมในสังคมด้วย นอกจากนี้ ศักยภาพยังแสดงออกเพื่อปกป้องทรัพยากรจากอำนาจภายนอก และต่อรองกับรัฐบาล เพื่อให้ยอมรับสถานภาพขององค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ และพัฒนาทรัพยากร

4. แนวคิดที่สี่ เครือข่ายและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และแนวคิดที่มุ่งให้เห็นว่าการศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากร จะต้องอยู่ภายใต้บริบทของระบบนิเวศหนึ่ง จึงจะสามารถมองเห็นความสัมพันธ์ที่ตึงพันกันขององค์ประกอบต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพและทางสังคมได้ชัดเจน ในการศึกษาจะจัดขอบเขตอยู่ในพื้นที่ป่าโคกใหญ่ และชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้และรอบ ๆ บริเวณป่า โดยพยายามศึกษาว่าชาวบ้านใช้กระบวนการภูมิปัญญาาร่วมกันอย่างไรในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่

5. แนวคิดที่ห้า การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ ในที่นี้จะหมายถึง การปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากร จะเป็นแนวคิดที่จะช่วยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ของท้องถิ่นกับเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาค เพื่อชี้ให้เห็นทิศทางของการพัฒนาที่มีผลต่อประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นอย่างมีบริบทที่ชัดเจน เพราะปัญหาส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นในชุมชนปัจจุบัน มักจะมีลักษณะเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่มีรากเหง้ามาจากความสัมพันธ์กับรัฐ และระบบตลาดที่อยู่นอกชุมชน ซึ่งผลักดันการพัฒนาให้เกิดความไม่สมดุลระหว่างส่วนต่าง ๆ ของระบบสังคม และระบบนิเวศ เช่น การที่รัฐเข้ามาผูกขาดการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะป่าไม้ และมุ่งพัฒนาแต่ด้านรายได้ ทำให้ภาคพาณิชย์และอุตสาหกรรมได้ประโยชน์ แต่ในทางกลับกันได้มีส่วนอย่างมากในการทำลายภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากร ซึ่งยังผลให้เกิดการเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในชนบท การแย่งชิงทรัพยากรทำให้ไม่สามารถช่วยตัวเองในการยังชีพได้ ทิศทางการพัฒนาที่ไม่สมดุลดังกล่าวจะมีส่วนช่วยอย่างมาก ให้เข้าใจปัญหาในการจัดการทรัพยากรในชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน (ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ. 2536 : 6 – 9)

ในการศึกษาแนวคิดทางสังคมศาสตร์ข้างต้น ผู้ศึกษาได้พัฒนาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 ผู้ศึกษาได้ศึกษาแนวคิด เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน ลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน ลักษณะการเกิดของภูมิปัญญาชาวบ้าน แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จากงานเขียนของนักวิชาการและผู้รู้หลายท่าน

ขั้นตอนที่ 2 ผู้ศึกษาได้ศึกษาถึงทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ของ สัจญา สัจญา วิวัฒน์ และแรดคลิฟท์บราวน์ (Radcliffe Brown) พบว่า สังคมแต่ละสังคมจะมีระบบต่าง ๆ เพื่อทำหน้าที่ให้สังคมดำเนินไปอย่างราบรื่น ถ้าหากระบบแต่ละระบบในสังคม ไม่ทำหน้าที่ก็จะทำให้เกิดความวุ่นวายได้

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ศึกษาได้ศึกษาถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาชาวบ้านและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แยกแยะประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

จุดเริ่มต้นของการก่อเกิดองค์กร จะเป็นการริเริ่มโดยผู้นำชุมชนที่สั่งสมประสบการณ์ร่วมกันมาเป็นเวลาอันยาวนาน นอกจากนี้ยังมีองค์กรภายนอกทั้งภาครัฐ เอกชน สถานศึกษา พระสงฆ์ที่ส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยที่ให้ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต โดยมีองค์ประกอบสำคัญคือ

ชุมชน ซึ่งประกอบไปด้วยผู้รู้ หรือปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน หรือองค์กร และผู้มีความรู้ความชำนาญในด้านต่าง ๆ

ภูมิปัญญาชาวบ้าน ประกอบไปด้วยความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ทางวิชาการต่างๆ ที่รับมาจากภายนอกชุมชนและที่สำคัญคือ ความรู้และประสบการณ์ที่ชุมชนได้สั่งสมและพัฒนาขึ้นมา

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ในที่นี้หมายถึง การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าโคกใหญ่ อำเภอรวยป่า จังหวัดมหาสารคาม

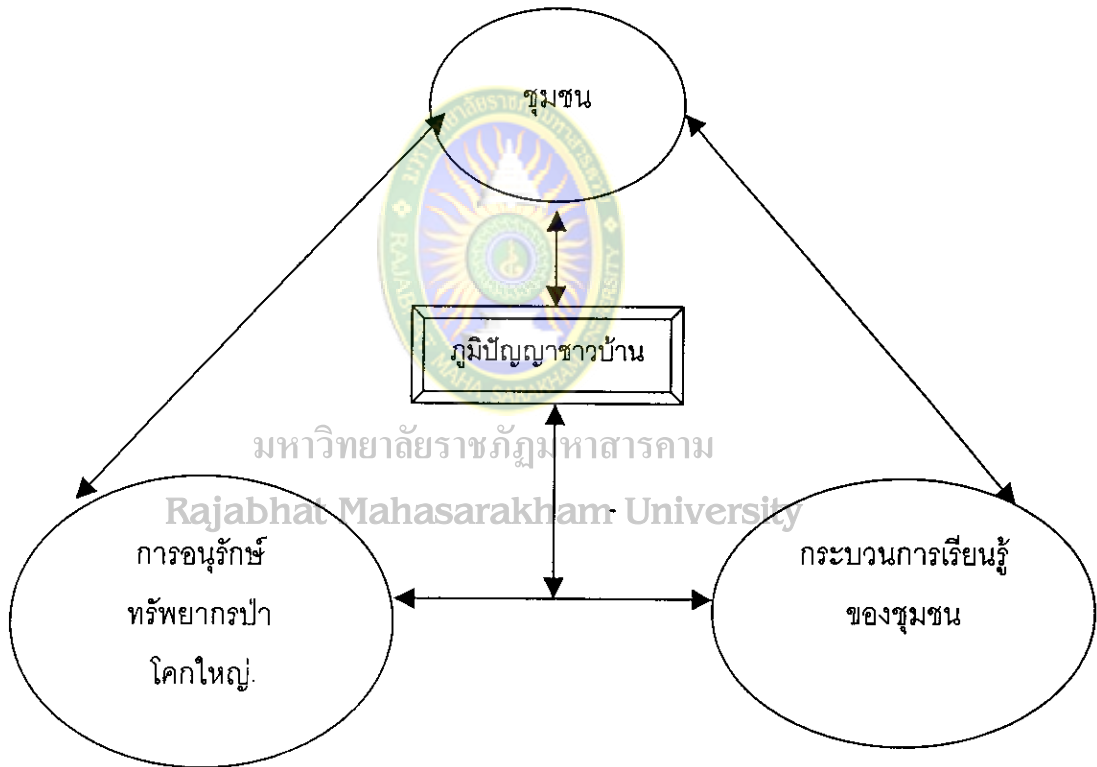
กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการสร้างและการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่เริ่มจากองค์กรชาวบ้านเอง หรือกระบวนการเครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่และสืบทอดไปสู่ลูกหลานรุ่นหลัง พยายามพัฒนาองค์กรให้มีความเข้มแข็ง มีการชักนำชาวบ้าน เด็ก และเยาวชนให้เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ที่มีอยู่ออกไปสู่ชุมชนอื่น ๆ ด้วย

จากองค์ประกอบทั้ง 4 ประการนี้จะเป็นตัวกำหนดรูปแบบและกระบวนการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรป่าโคกใหญ่ เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

ขั้นตอนสุดท้าย จะเป็นการศึกษาถึงภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ อำเภอรวยป่า จังหวัดมหาสารคาม จะเป็นการหาข้อมูลโดยการลงพื้นที่

ทั้ง 20 หมู่บ้านในเขตอำเภอวาปีปทุม 5 ตำบล คือ ตำบลแคน ตำบลหวาย ตำบล
หนองแสง ตำบลโคกสีทองหลวง และตำบลดงใหญ่

จากองค์ประกอบทั้ง 4 ประการที่กล่าวมาข้างต้นสามารถพัฒนาเป็นกรอบแนวคิด
ได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย